

İNGİLİZ BASININDA OSMANLININ KUT'ÜL-AMARE ZAFERİ

Mahir KÜÇÜKVATAN*

Öz

İngiltere I. Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Hint denizinin güvenliğini sağlamak ve Mezopotamya'ya hâkim olmak için Irak seferine çıktı. Bağdat'ı ele geçirmek üzere çıktığı bu seferin başlangıcında hızla ilerleyen İngiliz birlikleri Selman-ı Pak'ta Türk birliklerine yenilerek geri çekildiler ve Kut'ül-Amare'de savunmaya geçtiler. Türk birlikleri Kut'ül-Amare'yi kuşatarak İngilizlere yaklaşık beş ay süresince yardım gitmesini engellediler. Kuşatma altındaki İngiliz birlikleri açlıkla mücadele edemeyerek teslim olmak zorunda kaldılar. I. Dünya Savaşı içerisinde İngilizler Çanakkale'den sonra Kut'ül-Amare'de Osmanlı İmparatorluğu'na ikinci kez mağlup olmuşlardı. Osmanlı zaferi savaş içerisinde yankı uyandırırken İngiltere'nin büyük itibar kaybetmesine neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, I. Dünya Savaşı Kut'ül-Amare, Irak.

OTTOMAN VICTORY AT KUT EL AMARA IN BRITISH PRESS

Abstract

Along with the outbreak of World War I, United Kingdom campaigned to Iraq in order to secure the Indian Ocean and to rule over Mesopotamia. With the purpose of capturing Baghdad, British troops were gaining soil rapidly at the beginning; however, they were defeated by Turkish forces in Ctesiphon and forced to retreat back towards Kut al-Amara. Turkish troops laid siege to Kut, thus English were unable to receive any aid for five months. Encircled British forces had to surrender due to the fact that they could not overcome starvation. During World War I, British were defeated by the Ottomans for the second time, subsequent to the battle of Gallipoli. Ottoman victory influenced significantly within the war, whereas United Kingdom lost reputation considerably.

Keywords: Ottoman Empire, England, World War I, Kut Al Amara, Iraq.

* Tarih Uzmanı, (kucukvatan@gmail.com).

Giriş

Coğrafi keşiflerin hız kazandırdığı sömürgecilik anlayışı XIX. yüzyıla gelindiğinde neredeyse dünyanın tümünü etkisi altına almıştı. Sömürgeciliğin yaygınlaşması büyük devletleri yeni kaynak arayışlarına sürükledi. Kaynak arayışlarının arttığı bu dönemde yıkılmasına kesin gözü ile bakılan Osmanlı Devletinin üç kıtaya uzanan toprakları sömürgeci devletler için yeni ve eşi bulunmaz bir kaynak durumuna gelmişti. Kıt kaynakların paylaşımındaki çıkar çatışması kısa zamanda I. Dünya Savaşına dönüştü ve Osmanlı Devletini de içerisine çekti. Osmanlı yönetimindeki Irak, İngiltere için Ortadoğu'nun kaynaklarına sahip olabilmenin dışında Hindistan'ın güvenliği sağlayabilmek açısından da büyük öneme sahipti. Almanya Bağdat demiryolu projesi ile eski İpek yolu hattını tekrar hayata geçirmenin planları içerisindeyken İngiltere Hint denizine güçlü bir devletin sınırının olmasını istemiyordu. Osmanlı Devletinin Almanya yanında savaşa girmesi İngiltere'nin Hindistan ile bağlantısını kesmişti. İngiltere'nin savaştaki geleceği açısından bu duruma en kısa zamanda son vermesi gerekiyordu¹.

I. Dünya Savaşının başladığı dönemde Osmanlı Devletinin Irak'ta sadece 8000 kişilik bir Türk tümeni bulunmaktaydı. Bu durum Irak'ın askeri olarak neredeyse boş bırakıldığı anlamına geliyordu. Osmanlı yönetimi cihad ilanı ile Müslüman dayanışması oluşturacağını ve Mezopotamya'daki topraklarını bu dayanışma ile koruyabileceğini düşünüyordu ancak yanlış olduğunu anlaması uzun sürmeyecekti. İngiltere eğer Irak'ı ele geçirirse Irak yönetimini savaş sonrasında Hindistan'a bağlamayı planlamaktaydı. Savaş sonrasında Araplar kendilerine bağımsızlık verilmeyeceğini anladıklarında İngilizlerin dağıtmış oldukları silahları İngilizlere karşı kullanabilirlerdi. Bu nedenle İngiltere Irak harekâtı süresince Arapları silahlandırmaktan kaçındı. Araplardan güç alamayan İngiltere Irak harekâtını İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan kuvvetler ile yapmak zorunda kalacaktı².

İngiliz birlikleri Irak seferinin başlarında Türk birliklerine üstünlük sağlayarak Bağdat yolunda hızla ilerliyorlardı. Ancak savaşın ilerleyen kısmında İngilizlerin beklentileri dışında gelişmeler yaşanacaktı. Destek alarak yeniden düzenlenen Türk birlikleri İngiliz ilerlemesini durdurmayı başarmışlardı. Türkler Selmân-ı Pak'ta mağlup ettikleri İngilizleri Kut'ül-Amare'de yaklaşık beş ay boyunca kuşatma altında tuttular. Açlık ve kuşatma şartlarına dayanamayan İngilizler beş ayın sonunda teslim olmak zorunda kaldılar. Bu çalışmada İngiliz birliklerinin Irak seferine başladıkları andan Kut'ül-Amare'de esir düştükleri ana kadar olan süreçte yaşananlar incelenmiştir. Irak savaşında yaşananlar İngiliz birlikleri açısından değerlendirilirken savaşın İngiltere yönetimi ve kamuoyu tarafından da nasıl algılandığı konusu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1 Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yay., İstanbul, 2011, s.46.

2 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III,Kısım 3,TTK Yay., Ankara,1983 s.88.

İngiliz Kuvvetlerinin İlerleyişi

İngiliz birlikleri 6 Kasım 1914'de başlattıkları saldırılarda Basra'nın girişinde bulunan Fav kasabasını ele geçirerek Basra'ya doğru harekete geçtiler³. İngilizlerin hızlı ilerleyişi sonrasında Harbiye Nazırı Enver Paşa duruma müdahale etmek ihtiyacı hissederek Irak cephesindeki kuvvetlerin başına Süleyman Askeri'yi getirdi. Süleyman Askeri⁴ ile Enver Paşa Bingazi'de yerel aşiretler komuta ederek İtalyanlara karşı mücadele etmişlerdi⁵. Enver Paşa Süleyman Askeri komutasındaki yerel aşiretlerle Basra'daki İngiliz ilerlemesinin durdurulabileceğini düşünmekteydi. İngilizler Basra'da zorlanmadan ilerlemelerine rağmen Irak harekâtındaki mevcut kuvvetlerini yeterli görmeyerek Şubat ayında Mısır'dan yeni bir tümen destek aldılar. Alınan destek ile birlikte İngilizlerin Irak harekâtındaki kuvvetleri kolordu seviyesine çıkmış oldu⁶. İngilizler Irak'taki kuvvetlerini arttırırken Irak kuvvetlerinin komutasına 9 Nisan 1915'de General Nixon getirildi⁷.

Süleyman Askeri İngiliz ilerlemesini durdurabilmek için Arap aşiretlerinden para ile mücahit toplamaya çalışıyordu ancak durum beklediği gibi değildi. Osmanlı Devletinin yayınlamış olduğu cihad ilanı Arap aşiretleri arasında ciddiyetle karşılanmamıştı. Araplar savaş alanında kim daha fazla para verirse onun yanında yer almaya başlamışlardı. Kurna Muharebelerinde Muhammara aşireti İngilizlerle birlikte Osmanlı kuvvetlerine karşı taarruz etmişlerdi⁸. Cihad ilanı sadece Irak aşiretlerini değil İngiliz kuvvetleri içerisindeki Müslüman askerleri de pek etkilememişti⁹. İngilizler Osmanlı birliklerinin Kurna'dan geçmeden Fırat nehri boyunca ilerleyerek Basra'ya saldıracaklarını anladılar ve Kurna'daki kuvvetlerinin bir kısmını Kurna'nın batısındaki Şuayyibe bölgesine alarak burada Türk saldırısını beklemeye başladılar¹⁰. İlerleyişinde Nasıriye'yi ele geçiren Süleyman Askeri Şuayyibe bölgesinde İngilizlere saldırdı¹¹. İki gün iki gece süren çatışmalarda Süleyman Askeri Arap mücahitlerden beklediği faydayı sağlayamadı. Çünkü Arap mücahitler ikinci gün savaş alanından kaybolmuşlardı. Osmanlı birlikleri çatışmalarda yarı yarıya

3 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev.: Mehmet Harmancı), 5. Baskı, Epsilon Yay., İstanbul, 2008, s.163.

4 1905 yılında Harp Akademisi'nden mezun olan Süleyman Askeri kurmay yüzbaşı olarak 3. Ordu bünyesinde görev yaptı. Askeri okullarda öğretmenlik yapan Süleyman Askeri aynı zamanda İttihat Terakki Cemiyeti'nin de bir üyesiydi. I. Dünya Savaşının başlarında yarbay rütbesi ile Basra'da görevlendirildi. Bkz.: *Büyük Larousse*, "Süleyman Askeri" Maddesi.

5 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, C.II, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s.392.

6 A.g.e., s.393.

7 Saygı, a.g.e., s.52.

8 Sabis, a.g.e., s.396.

9 Bayur, a.g.e., s.94.

10 Sabis, a.g.e., s.396.

11 Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yay., Ankara, 2004, s.124.

eridikten sonra 14 Nisan'da geri çekilmek zorunda kaldı. Süleyman Askeri ise yenilgiyi kabullenemeyerek hayatına son verdi¹².

İngilizlerin Irak seferi Hindistan karargâhu tarafından yönetilmekteydi. Sağlık sorunları nedeniyle General Barret'in Nisan 1915'de Irak'taki kuvvetlerin başından ayrılıp Hindistan'a dönmesi üzerine¹³, Hindistan karargâhu bu görevde başarılı olacağını düşündüğü General Townshend'i Irak sefer kuvvetleri içerisindeki 6. Tümenin komutasına getirdi¹⁴. Şuayyibe çarpışmalarından sonra Hindistan karargâhu Irak seferi konusunda İngiltere Savaş Bakanlığından daha etkin hale geldi. Londra'daki yönetim İngiltere'nin diğer cephelerdeki durumunu da değerlendirerek Irak seferi konusunda temkinli davranmaktaydı. Oysa Hindistan'daki İngiliz karargâhu diğer cephelerdeki durumu önemsemeden Irak seferi konusunda riskli kararlar alabiliyordu. İngiltere Çanakkale deniz savaşında aldığı yenilgi sonrasında Osmanlı Devletine karşı diğer bir yenilgi almak istemiyordu. Çanakkale yenilgisi İngiltere'nin itibar kaybetmesine neden olmuştu. İngiltere Bağdat'ı ele geçirerek elde edeceği askeri zaferin yaşadığı itibar kaybını hafifleteceğini düşünüyordu¹⁵. 6. Tümenin komutasına görevlendirilen General Townshend Hindistan'daki İngiliz üssünden ayrılarak 22 Nisan 1915 günü emrine verilen birliklerin komutasını aldı¹⁶. Süleyman Askeri'nin saldırıları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da gelişmeler İngilizleri tedirgin etmişti. İngilizler Basra'nın güvenliğini sağlayabilmek için Kurna'nın kuzeyini kontrol etmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri kuzeye doğru ilerlemek üzere görevlendirildiler. Savaşın Osmanlı tarafında ise Süleyman Askeri'nin intihar etmesi sonrasında komutası boşalan birliklerin başına Nurettin Bey görevlendirilmişti. Irak savunmasının tamamından sorumlu olmanın dışında fırsat bulduğunda İngilizlere saldırması konusunda emir alan Nurettin Bey 19 Mayıs 1915'de Bağdat'a vardı¹⁷.

General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 31 Mayıs'ta kuzeye doğru ilerlemeye başlamışlardı. İngilizler 3 Haziran'da Amara'yı 25 Temmuz'da da Nasiriye'yi ele geçirdiler¹⁸. Basra'nın sivil yönetiminin merkezi konumundaki Nasiriye General Nixon'a göre stratejik bir konuma sahipti. İngilizler Nasiriye'nin kontrolü ile Basra'daki büyük Arap aşiretlerinin kontrolü sağlanabilirlerdi¹⁹. İngilizler Basra'ya girdikleri günden itibaren Arap aşiretleri arasında propaganda yapmaktaydılar. İngiliz propagandalarında Irak seferinin Arapları değil Türk yönetimini hedef aldığı ifade ediliyordu. İngiltere'nin

12 Bayur, *a.g.e.*, s.92.

13 Sabis, *a.g.e.*, s.397.

14 Saygı, *a.g.e.*, s.52.

15 Bayur, *a.g.e.*, s.89 ve 99.

16 İsmet ÜZEN, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", *Akademik Bakış Dergisi*, C.II, S.3, Kış 2008, s.82.

17 Saygı, *a.g.e.*, s.54.

18 Burak, *a.g.e.*, s.125.

19 Saygı, *a.g.e.*, s.56.

Müslümanlara dost olduğu belirtilirken bu duruma örnek olarak İngiliz uyruğunda bulunan diğer halklar gösteriliyordu. Ayrıca İngiltere'nin Arapları Türk zulmünden korumaya çalıştığı ve eğer Araplar çatışmalara katılmazlar ise kendilerine dostça davranılacağı belirtiliyordu²⁰.

İngilizler Türklere karşı elde ettikleri başarılar sonrasında Bağdat'a doğru hızla ilerlemeyi düşünebilirlerdi ancak birlikler Bağdat'a doğru ilerledikçe ikmal desteği aldıkları denizden uzaklaşmaktaydılar. İkmal yollarının ve zamanın uzaması nedeniyle oluşabilecek aksaklıklar İngiliz birliklerinin durumunu tehlikeye sokabilirdi. General Townshend ilerleme için kendisine talimat gelmeden harekâta devam etmedi. Bekleme süresince de savaşta yaşanacak olası senaryolar üzerine planlar yaptı. Townshend Kurna muharebelerinde yaşadığı gibi baskın şeklinde bir saldırı yaparak Türklerin geri çekilmesini sağlayabilirse Türk birliklerini Bağdat'a kadar takip edebileceğini düşünüyordu. Townshend'e Hindistan karargâhından beklediği talimat 23 Ağustos 1915'te geldi. Talimatta Türk birliklerinin imha edilmesi ve Kut'ül-Amare'nin işgal edilmesi isteniyordu. General Nixon General Townshend'den yapılacak durum değerlendirmesi sonrasında Bağdat'a ilerlemeye karar verirse kendisine bilgi vermesini istemekteydi. İngiliz siyasi subayı Sir Percy Cox General Townshend'e Bağdat'a girmenin siyasi olarak büyük önem arz ettiğini ve İstanbul'a girmek kadar büyük yankı uyandıracağını bildirmişti²¹.

Nurettin Bey Kut'ül-Amare'nin güneyinde Essin bölgesinde savunma pozisyonu almıştı. İngilizler 12 Eylülde Essin'in güneyindeki Ali Garbi'ye girdiler. İngiliz birlikleri 26 Eylülde yardımcı kuvvetler aldıktan sonra 27 Eylülde saldırıya geçtiler ve Türklere üstünlük sağlamayı başardılar²². Ağır kayıplar veren Türk birlikleri 28 Eylül gecesi geri çekilmek zorunda kalmışlardı²³. Türk birliklerinin geri çekilmesi sonrasında İngiliz birlikleri 29 Eylülde Kut'ül-Amare'yi işgal ettiler²⁴. İngilizler Kut'ül-Amare'nin işgali ile birlikte neredeyse Basra vilayetinin ve suyollarının tamamının kontrolünü ellerine geçirmişlerdi. İngilizler Türklerin Halep ve Erzurum'dan destek kuvvetler gönderdikleri duyumunu almışlardı. Ancak bu kuvvetlerin birkaç haftadan önce savaş bölgesine ulaşabilmesinin imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. İngilizlerin amacı Türk destek kuvvetleri toparlanmadan Bağdat üzerine ilerlemektir. İngilizler ilerleme esnasında Kut'ül-Amare'yi boşaltarak geri çekilen Türk kuvvetleriyle Selman-ı Pak'ta ciddi bir çarpışma yaşanabileceğini öngörseler de çarpışmalardan galip gelecekleri konusunda kendilerinden emindiler. Selman-ı Pak çarpışmalarından galip geldikten birkaç gün sonra Bağdat'a girmiş olmayı

20 Bayur, a.g.e., ss.96-97.

21 Charles V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, (Çev. Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012,s.126-131.

22 Saygı, a.g.e., ss.59-60.

23 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.III, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara,1979,s.369.

24 Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, ATESE Yayınları, Ankara, 1997, s.180.

umuyorlardı. Hindistan'daki İngiliz yönetimi Irak'taki mevcut kuvvetleri Bağdat'a girebilmek için yeterli görüyordu. Ancak işgal konusunda Fransa ve Mısır'dan gelecek olan destek kuvvetleri Bağdat'a varmadan tüm endişelerden arınamayacaklarını düşünüyorlardı. Eğer destek kuvvetleri gecikirler ve Türkler Çanakkale'den Bağdat'a yeni kuvvetler gönderirler ise durumlarının tehlikeli bir hal alacağını düşünüyorlardı²⁵.

Türk birliklerinin geri çekilmesiyle İngilizler ilerlemeye devam ettiler ve 3 Ekim'de Bağdat yolu üzerindeki Aziziye'yi ele geçirdiler²⁶. İngiliz birlikleri ile Bağdat arasında sadece 80 km kalmıştı²⁷. General Townshend Kut'ül-Amare çatışması sonrasında geri çekilen Türk birliklerini kovalayarak tamamen imha etmeyi planlamıştı ancak yaşananlar buna imkân vermedi. Nurettin Bey komutasındaki birlikler oldukça düzenli bir şekilde geri çekiliyorlardı ve bu çekilme esnasında General Townshend aradığı fırsatı bulamadı. Dicle nehrinin sularının çekilmiş olması nehir yolu ile yapılan ikmalin de gecikmesine neden olmaktadır. Bu durum İngilizlerin Türkleri kovalamasını engellemiştir. Yaşanan gelişmeler neticesinde Townshend Türk birliklerinin Aziziye ile Bağdat arasındaki Selman-ı Pak bölgesinde toplanarak düzen aldıklarını fark etti. Çatışmalarda verilen kayıplar nedeniyle İngiliz birliklerinde eksiklikler vardı. Townshend eksik kuvvetler ile Selman-ı Pak'ta düzen alan Türklere karşı saldırı yapılmasını uygun bulmayarak durumunu Kut'ül-Amare'de bulunan General Nixon'a bildirdi. Townshend'e göre destek kuvvetler gelene kadar bölgede stratejik konuma sahip olduğunu değerlendirdikleri Kut'ül-Amare'de beklenilmeli ve gerekli hazırlık yapıldıktan sonra ileri harekâta geçilmeliydi²⁸. Townshend Türklerin siper ve savunma savaşlarında eşsiz bir kabiliyete sahip oldukları kanaatindeydi. Ayrıca Townshend Kut'ül-Amare'de Türklere cepheden saldırmış olsaydı büyük bir yenilgi almış olacağını düşünüyor. Üstünlüğü ancak yaptığı manevralarla sağlayabilmişti²⁹.

Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktaları Selman-ı Pak idi. Müslümanlar için önemli kişilerden birisi olan Selman-ı Farisi'nin türbesi burada bulunmaktaydı ve bölgeye adını vermişti. Selman-ı Farisi türbesinin bulunduğu bu bölgede yaşanacak çatışmalar Hintli Müslüman askerlerin savaşıma isteklerini kırabilir ya da İngilizlere olan bağlılıklarını yitirmelerine neden olabilirdi. Townshend dini inançlar nedeniyle Hintli askerler arasında oluşabilecek düzensizlikleri engellemek amacıyla bölgenin adını Helenistik dönemdeki adı olan Ctesiphon ile değiştirdi³⁰. Townshend Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetmesinden sonra yardım kuvvetlerini beklemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere işgal ettiği en ileri nokta olan Aziziye'de

25 CAB-24-1-0-0046.

26 *A.g.e.*,s.181.

27 Saygı, *a.g.e.*, s.60.

28 Townshend, *a.g.e.*, ss.189-190.

29 *A.g.e.*, s.197.

30 Bayur, *a.g.e.*, s.101.

altı hafta kadar bekledi³¹. Hindistan Genel Kurmayı Bağdat'ın alınması ile Çanakkale'de kaybedilen itibarın tekrar kazanılacağını düşünüyordu. Bağdat'a ilerleme konusu İngiltere'de komisyonlar tarafından da görüşülüyordu. Konunun incelendiği komisyonlardan birisi olan İngiliz İmparatorluk Savunma Komisyonu yaptığı çalışmalardan Irak'taki mevcut kuvvetlerin Bağdat'ı almak için yeterli olduğu ancak Bağdat'ı elde tutmak için yeterli olmadığı sonucunu çıkardı. Eğer Bağdat İngiliz birlikler tarafından ele geçirilirse stratejik ve siyasi önemi nedeniyle Türkler Bağdat'ı geri almak için daha fazla kuvvetle saldıracaklardı. Bu durumda İngilizler desteğe ihtiyaç duyacaklardı. Destek kuvvetleri Bağdat'a ilerleme emri verildikten en fazla dört hafta sonra diğer kuvvetlerle birleşmiş olmalıydı. Ayrıca ilerleme süresince malzeme ve cephane ikmalini nehir taşımacılığı yoluyla yapılabilecekti. İngiliz birliklerinin ikmalini sağlayabilmek için sığ sulara yüzebilen botların yapımına başlanmıştı. Bağdat ele geçirildikten sonra Türk Genel Kurmayının elinde 60.000 asker olabileceği tahmin ediliyordu. Savunma komitesi Türklerin bu miktardaki bir kuvvetle Bağdat'a saldırabileceklerini düşünmüyordu³². Türk saldırısı konusunda kuvvetlerin sayısal miktarı incelendiği kadar imkân ve kabiliyetleri de incelenmişti. Yapılan tüm değerlendirmeler neticesinde İngilizler Türklerin üç ay içerisinde saldırıya geçebileceklerini düşünmüyorlardı. Bu durumda eğer İngilizler Bağdat'ı ele geçirirlerse işgal İngiltere için büyük bir moral kaynağı olacaktı. Değerlendirmelerde yaşanabilecek yanılgılar da göz önünde bulunduruluyordu. Eğer İngilizler Bağdat'ı ele geçirme konusunda başarısız olurlarsa geri çekilmek zorunda kalabilirlerdi. Bu nedenle harekât boyunca mühimmat ve erzaklar geri çekilme ihtimaline göre taşınmalıydı³³.

Yapılan değerlendirmelerin Londra'ya iletilmesi üzerine konu bir kez de İngiltere Bakanlar Kurulu bünyesinde oluşturulan komisyonda görüşüldü. Harekât konusunda İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener ile Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'un bazı çekinceleri vardı. Lord Kitchener ve Lord Curzon çekincelerini ifade etmiş olsalar da komisyonun genel fikri harekâtın düzenlenmesi yönündeydi. Komisyonun almış olduğu karar üzerine Lord Kitchener Irak Kuvvetleri Komutanı General Nixon'a harekât için gerekli izni verdi. Harekât iznini alan Nixon ise Townshend'e 14 Kasım'da Bağdat harekâtına başlama emrini verdi. Townshend'e harekât emri verilmesinin dışında en kısa zamanda kendisine iki tümen destek kuvvetinin gönderileceği de bildirilmişti³⁴.

Irak konusundaki tek gelişme İngilizler tarafında yaşanmıyordu. Osmanlı Devleti Irak, Musul ve İran'daki birliklerini birleştirilerek iki tümen oluşturmuştu. Oluşturulan bu yeni kuvvetler ile Nurettin Bey komutasındaki Irak kuvvetleri birleştirilerek 6. Ordu meydana getirildi. 6. Ordu komutanı olarak

31 Saygı, *a.g.e.*, s.60.

32 CAB-24-1-0-0033.

33 CAB-24-1-0-0036.

34 Bayur, *a.g.e.*, s.102.

Alman Mareşal Von der Goltz atanmıştı. Müslüman askerlerden oluşan bu yeni ordunun komutanlığına Hıristiyan bir komutanın getirilmesinden Nurettin Bey rahatsız olmuştu. Nurettin Beyin rahatsızlığını açığa vurması üzerine Nurettin Beyin yerine Enver Paşanın amcası olan Halil Bey görevlendirildi³⁵. Halil Bey³⁶ cepheye gittiğinde Nurettin Beyin komutası altına girdi. Aslında ikisinin de rütbeleri Albay'dı ancak Nurettin Bey daha kıdemliydi. Halil Bey cepheye vardığında Nurettin Bey Selman-ı Pak'ta düzen alıyordu. İki Türk komutan cepheyi birlikte incelediler ve kuvvet düzenlemesinde bulundular. Halil Bey komutasındaki birliklerin Nurettin Bey komutasındaki birliklere katılması Osmanlı tarafına önemli destek sağlamıştı.

Selman-ı Pak Savaşı ve İngiliz Kuvvetlerinin Geri Çekilmesi

Cephenin İngiliz tarafında destek alamamış olmasına rağmen General Townshend'e saldırı emri verilmişti. General Townshend destek kuvvetleri gelmeden ilerlemenin uygun olmadığını düşünse de aldığı emir üzerine 22 Kasım'da Selman-ı Pak'ta bulunan Türk birliklerine saldırdı³⁷. Çetin geçen çarpışmalar sonrasında Townshend birliklerine 25 Kasım'da geri çekilme emrini vermek zorunda kaldı³⁸. Hindistan karargâhu çarpışmalar sonrasında Türk birliklerinin yıpranmış olduklarını ve geri çekilen İngiliz birliklerini takip edebilecek durumda olmadıklarını düşünüyordu. General Nixon ise geri çekilen İngiliz birliklerin Aziziye'de mi yoksa Kut'ül-Amare'de mi konuşlanması gerektiği konusunda kararsızlık içerisindeydi. Nixon Türk kuvvetlerinin 27.000 kişiden oluştuğu tahmin ederken, General Townshend kuvvetlerinin en fazla 12.000 kişiden olabileceğini kabul ediyordu. Türk birlikleri sayıca İngilizlerden üstün olmalarına rağmen İngilizler Türklerin ikmal konusunda sıkıntılar yaşayacaklarını düşünerek Ocak 1916'ya kadar ciddi bir saldırıda bulunabileceklerini öngörmüyorlardı. Aynı tarihlerde İngiliz yardım kuvvetlerinin General Townshend birlikleri ile birleşmesi planlanıyordu³⁹.

Selman-ı Pak'taki çarpışmalar o kadar zorlu geçmişti ki bir an için birliklerin durumu değerlendirilerek savaşın gidişatının tayin edilebilmesi olanaksız hale gelmişti. Nurettin Bey oluşan karmaşada dağılan birliklerin Türk birlikleri olduklarını düşünerek Bağdat'a doğru geri çekilme hazırlığı yapmaya başladığı sırada Halil Bey durumu fark ederek Nurettin Beyi uyarıyordu. Dağılan birliklerin İngiliz birlikleri olduğunu kendisine ifade ederken çarpışmaların yaşandığı son gece sabaha kadar beklenmesi gerektiğini ve sabah İngilizleri geri

35 Burak, *a.g.e.*, s.130.

36 Halil Bey Enver Paşa'nın kendisinden küçük yaştaki amcasıdır. 1902 yılında Harbiye'yi, 1905 yılında Harp Akademisi'ni bitiren Halil Bey Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşısıdır. I. Dünya Savaşının başlarında doğu cephesinde görev yapan Halil Bey Sarıkamış harekâtından sonra Irak cephesine atanmıştır. Bkz. *Büyük Larousse*, "Kut" Maddesi.

37 Taylan Sorgun, *Halil Paşa*, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s.119.

38 Townshend, *a.g.e.*, s.286.

39 CAB-24-1-0-0049.

çekilirken göreceğini Nurettin Beye ilettiler. Sabah olduğunda her şey Halil Beyin ifade ettiği gibi olmuştu ve İngiliz birlikleri gece boyunca geri çekilmişlerdi⁴⁰. Üç gün süren çatışmalarda Türk kuvvetleri iyi savunma yapmışlardı. Çatışmalarda İngilizler 4567 asker kaybettiler. Bu rakam İngilizlerin saldırı yapan kuvvetlerinin yaklaşık üçte birini oluşturuyordu. İngilizler verdikleri büyük kayıplara rağmen geri çekilmelerinin asıl nedeni olarak malzeme ve yiyeceklerindeki azalmayı görüyorlardı⁴¹. Nedeni her ne olursa olsun İngilizler hızlı bir şekilde geri çekilmeye devam ediyorlardı.

İngilizlerin daha önce işgal etmiş oldukları Aziziye erzak ve cephaneye doluydu ancak geri çekilme esnasında erzak ve cephanenin hepsini taşıyamazlardı. İngilizler taşıyamadıkları erzak ve cephaneleri kendilerini takip eden Türk birliklerinin eline geçmemesi için Dicle nehrine atıyorlardı⁴². Townshend Kut'ül-Amare'ye kadar geri çekilerek burada destek kuvvetlerini beklemeye karar vermişti. Kut'ül-Amare üç tarafının Dicle nehri ile çevrili olması nedeniyle savunma için avantajlı bir konuma sahipti. Townshend ileri noktalarda düzenli savunma hatlarının olmaması nedeniyle Türklerin takibe uzun süre devam etmeyeceklerini düşünüyordu. Ayrıca Türk birlikleri İngilizleri takibe devam etseler bile Kut'ül-Amare'nin avantajlı konumu sayesinde burada tamamen imha edilebilirlerdi. Townshend yapmış olduğu değerlendirmeleri ordu karargâhına bildirdi. Ordu Karargâhından kendisine verilen cevapta Townshend'in karar almakta serbest olduğu ve destek kuvvetlerinin ilk kısmının 15 Aralıkta Townshend kuvvetleri ile birleşmiş olacağı ifade ediliyordu⁴³. İngiliz birliklerini takip eden Türk birlikleri 30 Kasım'da Aziziye'ye vardılar. Türk öncülerinin İngilizlerin geri çekilen ana birliklerine ulaşmasını engellemek için İngiliz artçıları Aziziye'deki Türk birliklerine saldırdılar. İngilizlerin ana birlikleri 3 Aralıkta Kut'ül-Amare'ye vardılar⁴⁴. Geri çekilme esnasında Türk 6. Ordusunun öncü birlikleri 145 km boyunca İngilizlerin arkasından hiç ayrılmamıştı.

Kut'ül-Amare Kuşatması

İngilizlerin Selman-ı Pak çatışmalarında verdikleri kayıplar genel kuvvetlerinin üçte birini oluşturmaktaydı ancak kayıpların hepsi muharip kuvvetlerdendi. General Townshend muharip kuvvetlerinin yarısını kaybetmişti. Bu durumda açık arazide Türklere üstünlük sağlayamazlardı. Artık konum olarak savunmaya elverişli olan Kut'ül-Amare'de yardım kuvvetlerinin gelmesini bekleyeceklerdi⁴⁵. Türk birlikleri Kut'ül-Amare'ye vardıklarında

40 Sorgun, *a.g.e.*, s.120.

41 Saygı, *a.g.e.*, s.66.

42 *A.g.e.*, s.67.

43 Townshend, *a.g.e.*, ss.295-296.

44 Saygı, *a.g.e.*, s.70.

45 Townshend, *a.g.e.*, s.317.

Nurettin Bey General Townshend'e bir mesaj göndererek birlikleri ile beraber teslim olmasını, eğer teslim olmazlar ise Türk birliklerinin şehre gireceklerini bildirmişti. Ayrıca Nurettin Bey İngilizlerden teslim olmazlar ise saldırılardan zarar görmemeleri için şehir sakinlerini Kut'ül-Amare'den çıkartmalarını da istemişti. General Townshend Nurettin Beyin mesajına verdiği cevapta İngiliz birliklerinin teslim olmayacaklarını ve şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizler ile birleştirerek şehri terk etmemeyi tercih ettiklerini bildirdi⁴⁶.

İngilizlerin teslim olmayı kabul etmemesi üzerine Türk birlikleri saldırıya başladılar. Kut'ül-Amare'deki kale topraktan yapılmıştı ve Türk topçusunun yapmış olduğu atışlar kale duvarlarında delikler açıyordu. Topçu ateşi ile açılan deliklerden Türk askerleri kale içerisine girerek saldırıya başlamışlardı. İngilizler geri çekilme ihtimaline karşı Kut'ül-Amare'yi ilk ele geçirdiklerinde sahra düzeninde hazırlıklar yapmışlardı. İngilizler kale duvarları arkasında tel örgülerle ikinci bir savunma hattı hazırlamışlardı. Türk askerleri kale duvarı içerisine girseler de ikinci hatta büyük kayıplar veriyorlardı. Türk birliklerinde büyük toplar yoktu ve eldeki toplarla İngilizlere önemli kayıplar verilemiyordu. Bu durumda saldırılara devam edilmesi gereksizdi. Türk komutanlar yeteri kadar kuvvet ile kuşatmayı devam ettirirken geri kalan kuvvetleri güneye sevk etmeye karar verdiler. Güneye sevk edilen Türk kuvvetleri İngiliz yardım kuvvetlerinin Kut'ül-Amare'ye ulaşmalarını engellemeye çalışacaklardı. Türk birlikleri Kut'ül-Amare etrafında siperler ve savunma hatları oluşturmaya başladılar. Oluşturulan siperler ne kadar kuvvetlenirse kuşatma Türkler için o kadar kolaylaşacak ve bu sayede kuvvet tasarrufu sağlanabilecekti. Sağlanan kuvvet tasarrufu ile yardıma gelecek İngiliz birliklerini engellemek için güneye daha fazla birlik gönderilebilirdi⁴⁷. Türkler kuşatmayı kolaylaştırmak için çalışmalarına hızla devam ederlerken, İngiliz yardım kuvvetlerinin kısa zamanda geleceğini düşünen General Townshend konumundan memnundu. Kut'ül-Amare'nin üç tarafının nehirle çevrili olması İngilizlere savunma için avantaj sağladığı kadar nehir yoluyla yapılan ikmal de kontrol edebilme şansını taniyordu. Townshend Kut'ül-Amare'yi işgal ederek güneye inen Türk birliklerine nehir yolu ile ikmal malzemesi gitmesine de engel olacaktı⁴⁸.

İngiliz birlikleri Selman-ı Pak'ta yenilerek geri çekilmiş ve Kut'ül-Amare'de kuşatılmış olmasına rağmen İngiliz basınında Townshend birliklerinin durumunu konu alan olumlu haberler yayımlanıyordu. The Times gazetesinde Bağdat ile Barsa arasındaki en güçlü savunma pozisyonuna sahip olan bölge olarak Kut'ül-Amare gösteriliyordu. Ayrıca Türk kuvvetlerinin çok büyük bir destek almasının beklenmemesi nedeniyle İngiliz birliklerini bekleyen büyük bir riskin olmadığı düşünülüyordu⁴⁹. Irak savaşında yaşanan tüm gelişmeler

46 İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, C.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s.211.

47 Sorgun, a.g.e., s.s.121-124.

48 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e., s.433.

49 *The Times*, 7 Aralık 1915, s.8.

İngiltere basını tarafından İngiliz menfaatleri doğrultusunda yorumlanıyordu. Türk birliklerinin elde ettikleri başarılar itibarsızlaştırılmaya çalışılırken, İngiliz kayıpları önemsiz ya da normal kayıplarmış gibi gösteriliyordu. Newcastle Jurnal gazetesinde geri çekilmeye neden olan Türk birliklerinin Alman subaylar ile desteklendiği aktarılırken, Türk başarısının geçici olduğu ifade ediliyordu⁵⁰. Townshend birliklerinin geri çekilmesi İngiliz kamuoyunda çok dikkat çekmişti. Bazı haberlerde İngilizlerin durumlarının iyi olduğu, geri çekilmenin olağan olduğu yönünde haberler yapılırken, bazı haberlerde ise bu geri çekilmenin asıl nedenleri daha gerçekçi şekilde aranıyordu. Geri çekilme konusunda gündeme getirilen gerekçelerden birisi de İngiliz birliklerinin Arap aşiretleri tarafından yanlış yönlendirilmeleriydi. İngilizler her ne kadar yanlış yönlendirildiklerini ifade etseler de sadece bir tümen kuvvet ile Bağdat'ı işgal etmeye çalıştıklarının farkındaydılar. İngiliz komutanların Türk birliklerinin kuvvetinin farkında olmaları umut ediliyordu. Ayrıca kuvvetler yeterli değil ise yardım alınmadan yeni çatışmalara girilmemesi öneriliyordu⁵¹. Kuşatma altındaki İngiliz birliklerinin durumlarının iyi olduğu düşüncesine sadece İngiliz kamuoyunun bir kısmı değil kuşatma altındaki İngiliz komutanları da sahipti. Kuşatma altındaki İngilizlerin iki aylık yiyecekleri vardı. Kuşatmanın en fazla bir ay süreceğini düşünen İngilizler kuşatmadan çok fazla çekince duymuyorlardı⁵².

Kut'ül-Amare'de Türkler ve İngilizler karşılıklı olarak siper kazıyorlardı. Türkler siperleri kuşatmanın güçlenmesi ve İngilizlerin olası bir yarma harekâtına engel olabilmek için kazarlarken, İngilizler şehri daha kolay savunmak için kazıyorlardı. General Townshend elinde bulunan yiyecek miktarının dışında cephaneye miktarını da kontrol ediyordu. Hesaplamalara göre her tüfek için 600 adet her top için 800 adet mermileri bulunmasına rağmen Townshend askerlerini cephaneyi idareli kullanmaları konusunda uyarıyordu⁵³. Kut'ül-Amare'ye Türk birlikleri tarafından neredeyse her gün saldırılarda bulunuluyordu. Bu saldırılar İngilizlerin düzen almalarını engelleyecek türdendi. Türkler İngilizlerin düzen almalarını engellemeye çalışsalar da İngilizler 14 Aralık ve 17 Aralıkta kuşatmayı yarmak için karşı saldırılarda bulundular ancak başarılı olamadılar⁵⁴. İngilizlerin kayıpları Selman-ı Pak çatışmaları da dâhil edilirse 5000'i bulmaktaydı. Türkler devamlı saldırılarda bulunarak İngilizleri baskı altında tutuyorlardı. General Townshend bu durum karşısında Irak Kuvvetleri Komutanı General Nixon'a mesaj gönderdi. Mesajda Nixon'un İran üzerine harekât yapan Ruslar ile iletişime geçmesi ve harekâtın yönünün Irak cephesine çevrilmesi isteniyordu. Böylelikle Türkler Ruslara karşı kuvvet ayırmak zorunda kalacaklardı ve Kut'ül-Amare üzerindeki baskıları azalacaktı⁵⁵. Kuşatma konusunda Halil Bey

50 *Newcastle Jurnal*, 7 Aralık 1915, s.7.

51 *Western Daily Press*, 7 Aralık 1915, s.5.

52 Saygı, *a.g.e.*, s.73.

53 Townshend, *a.g.e.*, s.384.

54 Saygı, *a.g.e.*, s.77.

55 Townshend, *a.g.e.*, s.409.

ile Nurettin Bey kendi aralarında görev dağılımı yapmışlardı. Nurettin Bey İngilizlere gelecek yardımları engellemek üzere güneye hareket ederken Halil Bey kuşatmayı devam ettirecekti⁵⁶.

İngiliz yardım kuvvetleri saldırılara başlamak için yığınak yapıyorlardı. Yardım kuvvetleri komutanı General Alymer 1 Ocak 1916'da Hindistan'dan Aligarbi'ye geldi. General Alymer'in komutasına bir piyade tümeni, bir süvari ve bir piyade tugayı verilmişti. Ayrıca komutasında bu kuvvetlerin ikmalini sağlayacak çok miktarda destek unsuru da bulunuyordu⁵⁷. İngiliz yardım kuvvetleri 7 Ocak'ta Kut'ül-Amare yakınlarındaki Türk birliklerine saldırıda bulundular. Türk birlikleri saldırılar karşısında başlangıçta büyük bir direniş göstermiş olmalarına rağmen devam eden saldırılarda aynı direniş gösteremediler. Çarpışmalar sonrasındaki Türk geri çekilmesi General Alymer tarafından zaman kaybedilmeksizin Hindistan yönetimine rapor edilmişti⁵⁸. Nurettin Bey komutasındaki birliklerin geri çekilmeye başlaması üzerine 6. Ordu Komutanı Mareşal Goltz'dan Halil Beye bir mesaj geldi. Mareşal Goltz Kut'ül-Amare bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını Halil Beyin almasını istiyordu. Halil Bey savaş içerisinde komutan değiştirmenin kötü sonuçlar doğurabileceğini düşünerek teklife sıcak yaklaşmamıştı. Halil Bey Mareşal Goltz'a verdiği cevapta komutayı değiştirmek yerine eğer Nurettin Bey de kabul ederse ileri noktada Nurettin Beyin komutasında görev yapmayı öneriyordu. Eğer Nurettin Bey bu durumu kabul etmez ise savaşın geleceği için Halil Bey Mareşal Goltz'un emrini yerine getirecek ve komutayı devralacaktı. Mareşal Goltz Halil Beyin önerisine karşı gönderdiği ikinci mesajda Halil Beyin kendi kararlarını uygulamasına izin vermiş ancak İngiliz ilerlemesinin durdurulmasını emretmişti.

Halil Bey ileri cepheye giderek Nurettin Bey ile görüştü. Görüşmede Halil Bey Mareşal Goltz'dan aldığı emri Nurettin Beye ilettili ve Nurettin Bey komutayı Halil Beye devrederek ileri cepheden ayrıldı. Halil Bey 13 Ocak 1916 itibariyle Irak komutanlığını devralmıştı⁵⁹. Türk tarafında komuta devir teslimi yapılırken İngiliz tarafında durum incelemesi yapılmaktaydı. Çanakkale cephesinde yer alan İngiliz generali Sir Ian Hamilton Sulva çarpışmalarındaki Türk kuvvetlerinin ancak 75.000 kişi olduğunu bildirmişti. General Alymer ile Townshend kuvvetleri arasında ise 60.000 kişilik bir Türk kuvvetinin olduğu düşünülüyordu. İngilizler farklı cephelerdeki Türk birliklerinin sayılarını karşılaştırarak Irak'ta savaşıkları Türk birliklerinin gücünü tahmin etmeye çalışıyorlardı⁶⁰.

Hindistan Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain Irak'taki İngiliz birliklerinin durumlarını ağır olarak nitelemekteydi. İngiliz yönetimi her

56 Sorgun, *a.g.e.*, s.124.

57 Saygı, *a.g.e.*, s.73.

58 *Evening Telegraph*, 10 Ocak 1916, s.1.

59 Arı, *a.g.e.*, s.197.

60 *Manchester Evening News*, 11 Ocak 1916, s.4.

ne kadar durumlarını ağır olarak nitelese de İngiliz birliklerinin Asya ve Afrika'da yapmış olduğu harekâtlarda elde ettiği tecrübelerin Irak harekâtını kazanmalarını sağlayacağına inanılmaktaydı⁶¹. Irak'taki durum İngiltere Avam Kamarasının da gündemindeydi. Gelişmelerin delegeler arasında derinlemesine görüşüldüğü bu dönemde Irak Kuvvetleri Komutanı General Nixon hastalığı nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Görevine devam edemeyecek olan General Nixon'un yerine Hindistan karargâhı tarafından General Lake görevlendirildi⁶².

Türkler Kut'ül-Amare'de siperlerin aralarından pusulalar dağıtıyorlardı. Dağıtılan pusulalarda Türklere karşı İngilizlerle birlikte savaşan Hintli askerlerin İngilizlerden ayrılarak Türkler ile birlikte olmaları teşvik ediliyordu. Aynı dönemde Hintli askerler arasında tetik parmaklarına ateş edilmiş olarak yaralandıklarını ifade edenlerle karşılaşmaya başlanmıştı. Yaralananların dışında nöbette uyuyan ya da firar ederek Türk tarafına geçmeye çalışan Hintli askerlere de rastlanıyordu. Hintli Müslüman askerler din kardeşi olarak niteledikleri Türklere karşı savaşmak istemiyorlardı⁶³. Komutasındaki birlikleri disiplin içinde tutmaya çalışan General Townshend firar, yaralanma ve nöbette uyuma gibi durumların yaşandığı Hintli askeri ağır cezalara çarptırıyor ya da askeri mahkemeye veriyordu⁶⁴.

Kuşatma devam ederken güneyde General Alymer ve Halil Bey kuvvetleri arasında çetin çarpışmalar yaşanmaya devam ediyordu. İki ordu arasındaki cephe çok genişlemişti. Halil Bey Essin'deki mevzilerinin gerisinde Felâhiye'de yeni mevziler hazırlamaktaydı. Felâhiye Dicle nehri ile Süveyce bataklığı arasında yer almaktaydı. Türk birliklerinin Felâhiye bölgesine çekilmesi ile cephe daralacak ve derinleşecekti⁶⁵. Ayrıca Türk mevzilerinin iki cephesinden birisinin Dicle nehri diğer cephesinin de Süveyce bataklığı ile desteklenmesi, İngilizlerin olası bir çevirme manevrasını engelleyerek cephe saldırısı yapmalarını zorunlu bırakacaktı. 13 Ocak ve 14 Ocak geceleri Türk birlikleri kademeli olarak geri çekildiler⁶⁶. Türk birlikleri geri çekilmişlerdi ancak bu durum İngilizlerin bir galibiyetinin sonucunda yaşanmamıştı. İngilizler Türk birliklerinin Dicle nehri ile Süveyce bataklığı arasındaki güçlü pozisyonu nedeniyle kuzeye ilerlemek için Süveyce bataklığının etrafından dolaşmayı düşündüler. Bataklığın etrafından dolaşılması durumunda İngilizler 80 km'lik bir mesafeyi kat etmek zorunda kalacaklardı ancak ellerinde ikmallerini sağlayacak yeteri kadar kara aracı yoktu. Irak harekâtının başlangıcından itibaren ikmallerini sağladıkları nehir hattından uzaklaşmak istemeyen İngilizler bataklığın etrafından dolaşma fikrinden vazgeçtiler. Bu durum İngilizleri nehir hattı boyunca ilerlemeye

61 Aynı gazete, 11 Ocak 1916, s.4.

62 *Exeter and Plymouth Gazette*, 11 Ocak 1916, s.8.

63 Üzen, *a.g.m.*, s.84.

64 Townshend, *a.g.e.*, ss.418-419.

65 Sorgun, *a.g.e.*, s.129.

66 *Derby Daily Telegraph*, 17 Ocak 1916.

ve Türk birliklerine cepheden saldırı yapmaya mecbur bırakmıştı⁶⁷. General Alymer 17 Ocakta General Townshend'e durumu hakkında bilgi verdi. Alymer komutasındaki birlikler 7-13 Ocak arasında yaşanan çatışmalarda 6000 ölü ve yaralı vermişlerdi. İngiliz birlikleri Türk birliklerine göre daha donanımlıydılar. En ağır çatışmalarda Türk birlikleri günde en fazla 1000 top mermisi atabilirken İngilizlerin bir gün içerisinde 150.000 top mermisi attıkları görülüyordu⁶⁸.

Alymer komutasında 9000 kişilik muharip kuvvet olmasına rağmen İngiliz yardım kuvvetleri Türk birlikleri karşısında giderek azalıyordu⁶⁹. General Alymer azalan kuvveti ile Felâhiye'de mevzilenen Türk kuvvetlerini geçmesinin zor olduğunu anlamıştı. Alymer güneyden yapacağı yeni saldırı sırasında Townshend birliklerinin şehirden çıkarak güneye ilerlemesini ve bu sayede Türk birliklerini iki cephe arasında bırakmayı öneriyordu. Alymer'in bu önerisi Ordu Komutanı tarafından uygun bulunmadı⁷⁰. Yapılacak saldırıda eğer iki İngiliz kuvveti birleşemez ise durumları daha da kötüleşebilirdi. General Alymer 21 Ocak günü saldırıya geçti ancak İngilizler Türkler karşısında tekrar ağır bir yenilgi aldılar. Bu saldırı sonrasında Alymer Townshend'e gönderdiği mesajda yapmış olduğu son saldırı için pişman olduğunu ve birliklerinin yeni bir saldırı yapabilmek için hazır olmadıklarını ifade etmişti. Alymer kuvvetlerinin Türk birliklerini geçememesi üzerine General Townshend kuşatma altındaki durumunu yeniden gözden geçirdi. Townshend kuşatmanın uzayacağını öngörerek askere dağıtılan tain miktarını yarıya indirdi. Bu sayede kuşatmaya 27 gün daha dayanabileceğini hesaplamıştı⁷¹. Özellikle bu son yenilgi sonrasında General Townshend'in aklında Alymer kuvvetlerinin yardım almaksızın Türk kuvvetlerini geçemeyeceği fikri oluştu⁷².

General Alymer'in son saldırısı İngiliz basınında yankı uyandırmıştı. İngiliz basınında Irak'taki Türk birliklerinin geçilmesi zor bir engel olduğu ifade ediliyordu. Irak'tan alınan bilgilere göre İngiliz yardım kuvvetleri yağın yağmurlar nedeniyle ağırlaşan iklim şartlarından oldukça rahatsızlardı⁷³. Ayrıca General Townshend'in elinde yeteri kadar yiyeceğinin bulunduğu⁷⁴ ifade edilse de yardım kuvvetlerinin ulaşamaması ihtimaliyle bir ölüm korkusunun oluştuğu da aktarılan haberler arasındaydı⁷⁵. General Alymer kuvvetlerinin kısa zamanda Kut'ül-Amare'ye ulaşamayacağını düşünen General Townshend durumunu tekrar değerlendirerek sonuçlarını ordu karargâhına ilettiler. Mesajında öncelikle kendisine yardım kuvvetlerinin 15 Ocak tarihine kadar Kut'ül-Amare'ye ulaşacağını bildirildiğini fakat bu tarihin çoktan geçmiş olduğunu

67 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e., s.600.*

68 *Selçuk, a.g.e., s.225.*

69 *Townshend, a.g.e., s.438.*

70 *A.g.e., s.441.*

71 *A.g.e., s.452.*

72 *A.g.e., s.455.*

73 *The Manchester Courier, 24 Ocak 1916, s.1.*

74 *Dundee Courier, 25 Ocak 1916, s.4.*

75 *Aynı gazete, 25 Ocak 1916, s.5.*

ifade ediyordu. Ardından içerisinde buldukları durumda izleyebilecekleri üç farklı hareket tarzını ortaya koyuyordu. Hareket tarzlarından birincisinde Kut'ül-Amare'den bir yarma harekâtı yaparak çıkmaya ve Alymer kuvvetleri ile birleşmeye çalışmak yer alıyordu. Yarma harekâtı denenebilirdi ancak tüm birlikler ile yapılamazdı. Komutasındaki sağlıklı askerlerden bir kuvvet oluşturabilir ve bu birliklerle harekâtı gerçekleştirmeyi deneyebilirdi. Bu durumda geride kalan İngiliz askerleri Türklere teslim edilmiş olacaktı. İkinci seçenek dayanılabilen son noktaya kadar savunmada kalmak ve yardım kuvvetlerinin Kut'ül-Amare'ye ulaşmasını beklemektir. Son seçenek ise Türkler ile makul bir anlaşma yapmaya çalışmaktır. Townshend eğer anlaşma yapılır ise Kut'ül-Amare'yi teslim etmek karşılığında İngiliz birliklerinin geri çekilmelerine izin verilmesini isteyecekti. Townshend'in mesajına kısa zaman içerisinde Ordu Komutanı General Lake'den cevap geldi. Lake savunmada kalma ve anlaşma yapma seçeneklerini o anki şartlarda pek makul bulmayarak Townshend'in yarma harekâtı yapmasına izin vermiş ve kendisinden gerekli hazırlıklara başlamasını istemişti. Ayrıca General Lake yarma harekâtında bazı İngiliz birliklerinin geride bırakılacak olması nedeniyle konunun askerlerden gizli tutulmasını istemişti⁷⁶. Yarma harekâtı yapmak konusunda ordu karargâhından izin gelmiş olmasına rağmen General Townshend çevre koşullarını tekrar gözlemleyerek bu harekâtın yapılamayacağına karar verdi. Townshend harekâtın yapılamayacağı kararını verince yardım kuvvetleri gelene kadar Kut'ül-Amare'de daha fazla süre kalmanın yollarını aramaya başladı. Townshend komuta heyetine şehirde arama yapmaları emrini verdi. Yapılan aramalarda şehir halkının İngilizlerden hububat gizlediklerini fark ettiler ve bol miktarda gıda maddesi ele geçirdiler. İngilizler buldukları hububat ile birlikte kuşatma altında 84 gün daha dayanabileceklerini hesaplamışlardı. Townshend vakit kaybetmeksizin durumunu bir mesajla General Lake ve Alymer'e bildirdi⁷⁷.

Mevsimin kış olması savaş şartlarını zorlaştırmıştı. Yağışlar nedeniyle Dicle nehrinde taşkınlar yaşanmaktaydı. Alymer kuvvetleri en kısa zamanda Kut'ül-Amare'ye ulaşmaya çalışıyorlardı ancak Türk direnişinin dışında su baskınları ve çamur İngiliz ilerlemesine engel oluyordu⁷⁸. Kut'ül-Amare'nin kuzey bastısındaki Türk birlikleri de su baskınları nedeniyle mevzilerini boşaltarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı⁷⁹. Hava şartları her ne kadar İngiliz ilerlemesine engel oluştursa da General Alymer saldırılara devam ediyordu. 5 Şubat günü İngilizler yeni bir saldırıda bulundular ancak Türkler tarafından geri püskürtüldüler⁸⁰. Kut'ül-Amare'nin güneyinde aralıklarla çatışmalar devam etse de Kut'ül-Amare çevresinde durum değişmemiştir⁸¹.

76 A.g.e., s.s.457-459.

77 A.g.e., s.s.465-467.

78 North Devon Journal, 03 Şubat 1916, s.3.

79 Tamworth Herald, 05 Şubat 1916, s.6.

80 Manchester Evening News, 07 Şubat 1916, s.4.

81 Western Daily Press, 07 Şubat 1916, s.10.

Kuşatma altında geçirilen günlerin uzaması ve Alymer kuvvetlerinin Kut'ül-Amare'ye ulaşamamış olması İngiliz askerleri arasında moral bozukluklarına neden oluyordu. Townshend askere tebliğ yayınlayarak içerisinde buldukları durum hakkında bilgi vermişti. Yayımlanan tebliğ ümit verici bir içeriğe sahip değildi. Townshend askerin mevcut durum hakkında bilgilenmelerini istemişti ancak onlara moral aşlamayı da eksik etmemiştir⁸².

İngiltere Kralı 14 Şubatta General Townshend ve askerlerine hitaben bir mesaj gönderdi. Mesajda Townshend ile askerlinin vermiş oldukları cesur mücadeleyi hayranlıkla izlediğini ve onları desteklemek için mümkün olan tüm gayretin gösterildiğini ifade ediyordu⁸³. General Townshend Kralının mesajını vakit kaybetmeksizin cevapladı. Townshend cevabında Kralın takdirini kazanmış olmalarının Kut'ül-Amare'den kurtuluş için ümit kaynakları olduğunda ifade etmişti. Townshend'in mesajı 17 Şubat 1916 günü İngiliz parlamentosunda okunmuş ve büyük bir coşku yaratmıştı⁸⁴. Kut'ül-Amare'yi desteklemek konusu sadece İngiliz askeri ve sivil yönetiminin gündeminde değildi. İngiliz kamuoyu da Townshend'e nasıl yardım edileceği konusunu gündeminden düşürmüyordu. Alymer kuvvetlerinin ilerleyişinin su taşkınları nedeniyle durakladığı ve Türklerin hava şartlarının yarattığı olumsuz durumu sonuna kadar kullandıkları ifade ediliyordu⁸⁵. Alymer ilerlemenin Townshend de kuşatma altında daha uzun süre dayanabilmenin yollarını aramaya devam ediyordu. Kuşatma altındaki askerlere verilen et bitmişti. Sadece hububat ile beslenmeleri durumunda bitkin düşeceklerdi. Bu nedenle Townshend askerlere at eti yedirmeye başladı. İngiliz askerleri at eti yiyorlardı ancak Hintli askerler at eti yemek istemiyorlardı. Askerlerin et yemeden dayanamayacaklarını düşünen Townshend Alymer'e mesaj gönderdi. Townshend Alymer'den Hindistan karargâhı ile iletişime geçmesini ve Hindistan dini liderlerinden fetva yayınlatarak savaş şartları içerisinde at eti yenmesine engel olmadığını ilan ettirmesini istiyordu⁸⁶. Townshend'in isteği Hindistan yönetimine iletildi. Hindistan Genelkurmayının gönderdiği mesajda Hindistan'daki Müslüman ve Hindu dini liderler hayvanların kesim usullerine uyulması şartıyla askerlerin savaş şartları içerisinde at eti yemelerine bir engel olmadığını ifade ediyorlardı⁸⁷.

General Alymer 4 Martta General Townshend'e bir mesaj göndererek hava şartlarından dolayı harekâtı 7 Marta ertelediğini bildirdi. Daha sonra bir mesaj daha göndererek harekâtı bir gün daha ertelediği bilgisini verdi⁸⁸. Alymer kuvvetleri 8 Mart sabahı saldırıya geçtiler⁸⁹. Türk birlikleri

82 A.g.e., ss.470-472.

83 *The Times*, 1 Nisan 1916, s.6.

84 Aynı gazete, 18 Nisan 1916, s.10.

85 *Western Daily Press*, 23 Şubat 1916, s.4.

86 A.g.e., ss.485-486.

87 A.g.e., s.493.

88 A.g.e., s.511.

89 Hulusi Baykoç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5nci Seferi Kuvvetler*(52nci Tümen), ATESE Yayınları, Ankara, 2006, s.51.

savunmadaydılar ancak İngilizler kayıplarına bakmaksızın saldırıya devam ediyorlardı. Saldırı sonrasında bazı Türk siperleri İngilizlerin ellerine geçmişti. Durumu değerlendiren Halil Bey kendilerinden zafer beklendiğini ifade ederek askerlerini süngü hücumuna geçirdi. Savaş alanı o kadar karışmıştı ki el bombaları daha atılmadan askerlerin ellerinde patlıyordu. Ana birliklerinin imha olması ile İngilizler geri çekilmeye başladılar. İngiliz geri çekilmesi ile Türk makineli tüfekleri tekrar saldırıya geçti ve İngiliz birliklerine büyük kayıplar verdirdiler. İngilizler 11 Mart günü tekrar saldırıya geçtiler ancak Türk birlikleri tarafından tekrar geri püskürtüldüler⁹⁰. Çatışmalar sonrasında bazı siperlerin zarar görmesi nedeniyle Halil Bey bu siperleri boşalttırdı⁹¹. İngilizler tüm saldırılarına ve verdikleri büyük kayıplarına rağmen Türkleri yerlerinden sökmeyi başaramamışlardı⁹².

Alymer kuvvetlerinin tekrar başarısız olması İngiliz kamuoyunda huzursuzluk yaratmıştı. Kamuoyunda destek kuvvetlerinin yetersiz olduğu düşünülürken, bu kuvvetlerle yapılan saldırıların sürekli başarısızlıkla sonuçlanmasından yakınılıyordu. Saldırılarda büyük kayıpların verilmesi gerginliğin artmasına neden olmaktaydı⁹³. Gerginlik kamuoyunun dışında İngiltere Avam Kamarası görüşmelerine de yansımıştı. Avam Kamarasının 21 Mart tarihli toplantısında Sir Edwin Cornwall hükümete Irak'taki İngiliz birliklerinin durumları hakkında bazı sorular yöneltmişti. Sir Cornwall General Townshend komutasındaki birliklerin sağlık durumu hakkında ve Alymer kuvvetlerinin desteklenmesi konusunda yaşanan aksaklıkların sorumlularının ortaya çıkarılması konusunda hükümetin açıklama yapılmasını istiyordu. Sir Cornwall'ın sorularını İngiltere Başbakanı Lloyd George yanıtladı. Lloyd George General Townshend birliklerinin son durumları hakkında bilgisi olmadığını ifade ederken, General Alymer kuvvetlerinin desteklenmesinde herhangi bir aksaklık olmadığı bilgisini veriyordu⁹⁴. Irak harekâtındaki başarısızlıklar gün geçtikçe İngiltere basınında yapılan eleştirilerin sertleşmesine de neden olmaktaydı. Basın General Townshend'in yetersiz kuvvetler ile Bağdat'ı ele geçirme teşebbüsünde bulunmanın cezasını çektiğini ifade ediyordu. Townshend 105 gündür kuşatma altındaydı ancak yardım kuvvetleri kendisine hala çok uzaktı. Basında, yardım kuvvetleri desteklenmeye devam edilse de, Kut'ül-Amere'nin sonsuza kadar dayanacağına beklenmemesi gerektiği vurgulanıyordu⁹⁵.

Yardım kuvvetlerinin yenilenen başarısızlıklarından sonra Townshend kuşatmaya dayanabilmek için tekrar hububat tasarrufu yapmaya karar verdi. Hububat tasarrufunu sağlayabilmek için 1000 hayvan kesilmesini onaylayan Townshend bu sayede kuşatmada altında 15 Nisana kadar dayanabilmeyi

90 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e., s.707*

91 *Sorgun, a.g.e., ss.130-133.*

92 *Western Daily Press, 10 Mart 1916, s.8.*

93 *Western Times, 17 Mart 1916, s.9.*

94 *Manchester Evening News, 21 Mart 1916, s.5.*

95 *Dundee Courier, 22 Mart 1916, s.2.*

hedefliyordu⁹⁶. Kuşatmanın diğer tarafında Halil Bey saldırıda bulunan General Alymer kuvvetlerini geri püskürttükten sonra General Townshend'e Alymer kuvvetlerinin durumunu anlatan ve Townshend'i teslim olmaya çağıran bir mektup gönderdi. Halil Bey mektubunda Townshend'in elinde yeteri kadar yiyecek malzemesi kalmadığının ve askerler arasında hastalıkların arttığının bilgisine sahip olduğunu da belirtiyordu. Townshend Halil Beyin teslim olma çağrısını gönderdiği mektupla reddetti. Townshend Halil Beyin teslim çağrısını geri çevirmiş olsa da Kut'ül-Amare'yi teslim etme ya da boşaltma olasılığını da göz önünde bulunduruyordu. Townshend şehir ile birlikte elindeki silah, cephane ve malzemenin teslim edilmesi karşılığında İngilizlerin şehri terk etmelerine izin verilmesini isteyen bir anlaşmayı Türklerle yapma konusunda öneride bulunduğu bir mesajı ordu komutanlığına gönderdi. Ordu komutanlığından kendisine gönderilen mesaj şu şekildeydi; *"Son kurtarma teşebbüsümüzün başarısızlıkla sonuçlanmasının sizi ve komutanız altındaki askerleri nasıl hüsrana uğratmış olabileceğini tahmin edebiliyor ve bu hissinizi derinden paylaşıyorum. Ama bu çabamızdan vazgeçmeyeceğimiz konusunda sizi temin eder ve azami kuvvetin bir sonraki teşebbüsümüz için hazırlanacağını bildiririm"*⁹⁷. Gelen mesajla birlikte Townshend'in yardım kuvvetlerinin kendisine ulaşmasını beklemekten başka çaresi kalmamıştı.

Kut'ül-Amare kuşatmasının uzaması ve yardım kuvvetlerinin başarısız saldırıları İngiltere yönetiminde alınan kararların daha sert ifadelerle sorgulanmasına neden olmaya başlamıştı. Lord Beresford General Townshend'in Selman-ı Pak üzerine ilerlemede sorumluluğunun olup olmadığını hükümet tarafından açıklanmasını istiyordu. Lord Bedesford'un sorusunu cevaplayan Lord Islington ilerleme sorumluluğunun General Townshend'de olmadığını ifade ederken, ilerleme konusunda eğer General Townshend'in bir önerisi oldu ise bu öneriyi General Nixon'a ilemiş olabileceğini belirtiyordu. Ayrıca ellerinde Townshend'in Nixon'a bir öneride bulunup bulunmadığına ya da Nixon'un ilerleme konusunda Townshend'e danışıp danışmadığına dair bir bilginin bulunmadığını da açıklıyordu⁹⁸. İngiliz yönetimi içerisinde bulunduğu kötü durumun sorumlularını bulmaya çalışırken askeri yönetimde değişiklikler yapılmıştı. 8 Marttaki saldırıdan da başarısız sonuçlar elde eden General Alymer İngiliz yardım kuvvetleri komutanlığından alındı ve yerine General Gorringe getirildi. İngiliz yardım kuvvetlerindeki bu komuta değişimi İngiliz ordusu içerisinde bazı hoşnutsuzlukların oluşmasına da neden olmuştu. İngilizler başarısızlıkların sorumlularını bulmaya çalışırlar iken cephenin diğer tarafında Halil Bey başarılarından dolayı İstanbul tarafından birinci derece Osmanlı nişanı ile ödüllendirilmişti. Ödüllendirilen sadece Halil Bey değil. 43. Alay sancağı da altın ve gümüş savaş madalyaları ile ödüllendirildi⁹⁹.

96 Townshend, *a.g.e.*, s.518.

97 *A.g.e.*, s.521 ve s.526.

98 *Western Daily Press*, 31 Mart 1916, s.5.

99 Saygı, *a.g.e.*, ss.94-95.

Irak'taki gelişmeler İngiliz kamuoyu tarafından da dikkatle izlenmekteydi. Basın organlarına iletilen mektuplardan İngiliz askerlerinin durumlarının çok iyi olmadığı bilgisine ulaşılmış ve bu bilgiler kamuoyu ile paylaşılmıştı. Mektuplardan elde edilen bilgilere göre 500 hastaya ancak bir hastabakıcı düşmekteydi. Ameliyatlar anestezi kullanılmadan yapılırken yüzlerce yaralıya ancak üç doktor bakmaktaydı. Ayrıca hasta bakıcıların az olması nedeniyle hamallar hastabakıcılara yardım ediyorlardı. Yaralanan bir İngiliz subayına 18 gün bakılmamış ve sargıları değiştirilmemişti. İngiliz askerlerinin yaşadığı güçlüklerin basında paylaşılmasının ardından İngiliz kamuoyunda İngiliz hükümetine karşı bir tepki oluşmuştu. Basında İngiliz birliklerinin Irak'a gönderilmesinde asıl sorumluluğun İngiltere Savaş Bakanlığında olduğu ve sorumluluğun Hindistan yönetimine devredilemeyeceği ifade ediliyordu. Ayrıca Irak'a gönderilen İngiliz askerlerinin Avrupa kökenli olduklarını altı çizilirken mevsimin yaza yaklaşması ile bu askerlerin hava şartlarından dolayı daha fazla zorluk çekecekleri düşünülüyordu. Mevsim şartları İngiliz askeri için kaygı yaratırken bu durumun Türk askerleri için avantaj haline geleceği düşünülüyordu¹⁰⁰. 23 Mart ile 4 Nisan tarihleri arasında yağın aşırı yağmurlar İngiliz birlikleri ile Türk siperleri arasındaki bölgenin göle dönüşmesine neden olmuştu¹⁰¹. İngilizler ilerlemelerinin önündeki doğal engellerden bahsederlerken taşkın sularının bir iç deniz durumuna geldiğinden ve sazlıkların 60 cm'den 180 cm'ye uzadıklarından yakınıyorlardı¹⁰².

İngiliz yardım kuvvetleri sazlıklar nedeniyle ilerleyemezlerken Townshend'in birlikleri uzayan otlardan yemek yapmaya çalışıyorlardı¹⁰³. Kuşatma altındaki İngiliz askerlerinin durumları son derece kritik duruma gelmişti. Townshend eğer yardım kuvvetleri 15 Nisana kadar Kut'ül-Amare'ye ulaşamazlarsa askerlerinin daha fazla dayanamayacağını düşünüyordu. Yiyecek sıkıntısı nedeniyle askerin tayınlarını tekrar azaltmak zorunda kalmıştı. Townshend 4 Nisanda genel karargâha mesaj göndererek kendilerine para göndermelerini istedi. Para istenmesinin iki nedeni vardı. Öncelikle Araplar İngilizlere para bozmak istemiyorlardı. Bu nedenle yerel halktan malzeme satın alımında sıkıntılar yaşanıyor. Diğer neden ise eğer Kut'ül-Amare'yi teslim etmek zorunda kalırlarsa esir düşecek İngiliz askerlerinin yanlarında para olmasının iyi olacağını düşünüyordu¹⁰⁴.

Yağışlar nedeniyle yaşanan beklemler süresince Türk birlikleri iyi çalışmışlardı. Türk birlikleri aklın ve emeğin yapabileceği son noktada bir savunma hattı oluşturmuşlardı. Hendekler birbirleri arasında bağlantılara sahipti ve neredeyse labirent olarak nitelendirilebilirlerdi. Hazırlanan siperler oldukça büyük bir derinliğe sahip olmanın yanında makineli tüfekler ve dikenli

100 A.g.e., ss.98-99.

101 A.g.e., s.101.

102 *Dundee Courier*, 06 Nisan 1916, s.3.

103 A.g.e., s.100.

104 Townshend, a.g.e., ss.541-549.

tellerle de destekleniyorlardı. İngilizler bu siper hattını ancak cephe taarruzu ile aşabileceklerini düşünüyorlardı¹⁰⁵. Yağışların azalması ve nehrin yükselmesinin durması ile birlikte İngiliz yardım kuvvetleri 9 Nisan sabahı saldırıya geçtiler¹⁰⁶. General Gorringe komutasındaki İngiliz yardım kuvvetleri Türk siperlerini geçmeyi başaramamıştı. Türk kaynaklarından alınan bilgiler İngiliz basınına da yansımaktaydı. Türk kaynaklarının ilettiklerine göre altı saat süren çatışmalarda İngiliz birlikleri 3000 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Verilen kayıplar konusunda en kötü durumda olanı ise tamamen İngiliz askerlerinden oluşan 13. İngiliz Tümeni idi¹⁰⁷. İngiliz kayıplarını ilan eden haberler ardından İngiltere Lordlar Kamarasında Lord Strachie yayımlanan haberlerin doğru olmadığını ifade ederken bu tür haberlerin basında yer almaması konusunda görüş bildiriyordu¹⁰⁸. İngiliz basınına yansıyan haberler konusunda tartışmalar yaşansa da çatışan birliklerin komutasında bulunan General Gorringe General Townshend'e 9 Nisan günü bir mesaj göndererek saldırılarda başarısız olduklarını itiraf ediyordu¹⁰⁹.

General Townshend Kut'ül-Amare'de elinden geldiği kadar dayanmaya çalışsa da içerisinde bulunduğu durum gün geçtikçe kötüleşiyordu. Yiyecek sıkıntısının da etkisiyle askerler arasında iskorpit ve dizanteri gibi hastalıklar artmaya başlamıştı¹¹⁰. Townshend yayımladığı tebliğlerde at eti yenmesi konusunda ısrarcı olmaktaydı. At eti dağıtılmaya başladığı dönemden itibaren birçok Hintli at eti yemeye başlamıştı ancak hala yemeyenler de vardı. Townshend Genel Karargâha mesaj göndererek kendilerine 21 Nisana kadar yiyecek malzemesi gönderilmesini istemişti. Eğer bu tarihe kadar ellerine yiyecek malzemeleri geçmezse at eti yemeyen Hintli askerlerin büyük bölümünün zafiyetten öleceğini düşünüyordu¹¹¹. Townshend'in yiyecek malzemesi isteği sonrasında İngiliz yardım kuvvetleri Kut'ül-Amare'ye kara ve nehir yoluyla ulaştıramadıkları yiyecek malzemelerini havadan ulaştırmayı denemeye başladılar. İngiliz uçakları Türk birliklerinin ateşine maruz kalmamak için yiyecek malzemelerini yüksek irtifadan paraşütlerle atarak Kut'ül-Amare'ye düşürmeye çalışıyorlardı. Ancak esen kuvvetli rüzgâr malzemelerin çoğunun Türk hatlarına düşmesine neden olmaktaydı¹¹². Yardım kuvvetleri bir yandan Kut'ül-Amare'ye havadan yiyecek malzemesi ulaştırmaya çabalarırken diğer yandan da karadan ilerlemeye çalışıyorlardı. İngiliz yardım kuvvetleri ilerlemek için kayıplarına bakmaksızın saldırılara devam ederken Türkler önemli kayıplar verseler de İngilizlerin kendilerini geçmelerine izin vermiyorlardı. Çatışmalarda siperlerin kontrolü zaman zaman el değiştiriyordu. İki tarafta savaşın sonlarına gelindiğinin farkındaydı ve var güçleri ile savaşmaya devam

105 *Manchester Evening News*, 07 Nisan 1916, s.4.

106 *Exeter and Plymouth Gazette*, 11 Nisan 1916, s.8.

107 *Manchester Evening News*, 13 Nisan 1916, s.4.

108 *Dundee Courier*, 14 Nisan 1916, s.3.

109 *A.g.e.*, s.564.

110 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e.*, s.766.

111 Townshend, *a.g.e.*, s.573.

112 *Western Gazette*, 21 Nisan 1916, s.7.

ediyorlardı. Yaşanan son çatışmalarda Türklerin 3000 civarında kayıp verdileri değerlendirilirken İngilizlerin kayıplarının ise 4000'den fazla olduğu tahmin ediliyordu. İki tarafta büyük kayıplar vermiş olsalar da İngiliz yardım kuvvetleri Türk hatlarını geçmeyi başaramamıştı¹¹³.

General Townshend sürekli olarak yiyecek sıkıntısına çözüm bulmaya çalışıyordu. Hintli askerlerin savaş şartları içerisinde at eti yiyebileceklerine dair dini liderlerinden izin gelmesine rağmen bazı Hintli askerler savaş sonrasında Hindistan'a geri döndüklerinde at eti yemiş olmalarının halk arasında sürekli yüzlerine vurulacağını ve hatta kızlarını bu nedenle evlendiremeyeceklerini ifade ediyorlardı. Townshend Hindistan yönetimine mesaj göndererek Hindistan'da bu konuyla ilgili bildirimler yayınlanmasını istedi. Bildirimlerde savaştan dönen askerlere baskı uygulayan kişilere devlet tarafından dava açılacağını duyurulması istenirken, geri dönen bu askerlere devletin iltizam dağıtması öneriliyordu¹¹⁴.

General Gorrington'un başarısız harekâtı neticesinde yardım kuvvetlerinin Kut'ül-Amare'ye ulaşamaması ihtimali üzerinde duran Townshend, kuşatmayı yarma harekâtı yapma konusunu tekrar değerlendirmeye başladı. Kut'ül-Amare'de bulunan İngiliz birliklerinin büyük kısmının durumu oldukça kötüydü. Hastalık ve açlıktan her gün yaklaşık 15 kişi ölmekteydi¹¹⁵. Bu durumdaki askerler ile yarma harekâtını hayata geçirmek imkânsızdı. Townshend yarma harekâtını komutasındaki sağlıklı askerler ile gerçekleştirmeyi planlıyordu. Planını komutasındaki komutanlar ile paylaşmış ve aralarından birisi geride kalan askerlerin başında kalmaya gönüllü olmuştu. Yarma harekâtının icra edildiği kabul edildiğinde harekâta katılan İngiliz askerleri Türk kuvvetlerini geçmeyi başarsalar bile geride kalan birlikler koşulsuzca Türk birliklerine teslim edilmiş olacaktı. Townshend kendi askerlerini geride bırakmayı göze aldığı planını Ordu komutanlığına bildirdi¹¹⁶. Ordu komutanlığından kısa zaman içerisinde Townshend'in planına cevap geldi. Ordu komutanlığı yarma harekâtında bulunmanın son çare olarak tercih edilmesi gerektiğini değerlendirirken, harekâta bulunan kuvvetlerin başında General Townshend'in bulunmasını uygun görmemişti. Eğer geride askerler kalacaksa başlarında General Townshend kalmalıydı. Yarma kuvvetlerinin seçimi ve düzeni konusunda General Townshend yetkilendirilirken konunun askerlerden gizli tutulması tavsiye edilmişti¹¹⁷. Irak'ta savaş devam ederken 6. Ordu Komutanlığını yürütmeye devam eden Mareşal Goltz 19 Nisanda Bağdat'ta vefat etti¹¹⁸. General Goltz'un ölümü sonrasında 6. Ordu komutanlığı Halil Beye verildi¹¹⁹.

113 *The Times*, 24 Nisan 1916, s.4.

114 *A.g.e.*, s.581.

115 *A.g.e.*, s.591.

116 *A.g.e.*, s.582.

117 *A.g.e.*, s.585.

118 *Arı, a.g.e.*, s.215.

119 Mareşal Goltz'un ölümü ile boşalan 6. Ordu Komutanlığı görevine Halil Bey önce vekâleten

General Gorringe ilerleyebilmek için saldırılarına devam ediyordu. Bu sırada General Townshend Genel Karargâhtan 22 Nisan günü bir mesaj aldı. Mesajda Gorringe'nin 22 Nisan sabahı yapmış olduğu saldırıda da başarısız olduğu bilgisi veriliyordu. Gelen bu son haber sonrasında General Townshend'in kurtarılma konusunda artık ümidi, askerlerinin ise dayanacak güçleri kalmamıştı. Townshend komutasındaki askerler ile kışla hizmetlerini bile yürütemez hale gelmişti. Askerlerden nöbet esnasında bayılanlar oluyordu. Townshend Genel Karargâha bir mesaj göndererek Halil Paşa ile anlaşma yapma konusunda fikir sordu. Townshend mesajına Genel Karargâhın cevap vermesini beklerken bir İngiliz gemisi Kut'ül-Amare'ye gizlice yardım malzemesi götürmeye çalışıyordu. Türk birlikleri gemiyi kısa zaman içerisinde fark etmişlerdi ve açtıkları top ateşi sonrasında gemi isabet alarak karaya oturmuştu¹²⁰. Townshend'e yardım ulaştırma konusunda bu deneme de başarısız olurken Kut'ül-Amare'deki Araplar her gün şehirden kaçarak Türk birliklerine sığınıyorlardı. 22 Nisan günü kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan bir grup Türk mevzilerine varmışlardı. Bu durum Türk tarafı için istenilen bir şey değildi. Halk Kut'ül-Amare'yi terk ettikçe mevcut erzakla İngilizlerin dayanma gücü artmaktaydı. Gelişen durum üzerine Halil Paşa Townshend'e bir mektup gönderdi. Mektubunda: *"Biz Kütülamare'yi muhasaraya başladığımız zaman, size halkın şehirden çıkarılmasını teklif etmiştik. Siz halkın akıbetini İngiliz hükümetiyle birlik gördüğünüzü söylemişsiniz. Ve halkı çıkarmadınız. Şimdi açlık baş gösterince bunları çıkarmak suretiyle kalenin mukavemetini arttırıyorsunuz. Siz de pek güzel takdir edersiniz ki, biz buna müsaade edemeyiz. Birinci hatlarımıza iltica edecek halka karşı silah kullanacağız. Bu tarzı hareketinizden dolayı tarih sizi sözünü tutmamış bir kumandan olarak tanıyacaktı"*¹²¹ ifadeleri ile Townshend'i ikaz ediyordu. Townshend zaman kaybetmeksizin Halil Paşanın mektubunu; *"Kütülamare muhasarası başladığı zaman, müracaatınız üzerine ben de halka Kütülamare'yi terk etmelerini tebliğ etmişim. O vakit onlar bunu kabul etmediler. Takdir edersiniz ki, İngiliz ordusuyla mukadderatını birleştirmek isteyen bu halkı zorla yurtlarından çıkarmak elimden gelemezdi. Muhasaranın bütün meşakkatine bizimle birlikte katlanmış olan bu halk, nihayet askerinin tahammüle mecbur olduğu zorluklara tahammül edemedi, çıkmak istedi. Kendilerine yaptığım her türlü tebligat ve yardıma rağmen çıkmaya devam ettiler. Şimdi de sizin silahla karşılayacağınız yolundaki tebligatınızı tekrar halka ilan ettim. Fakat müessir olmadı. Tekrar çıkıyorlar. Çıkarana ve tutana ben değilim, kendileridir. Tarih bizi sözünde durmayan bir kumandan olarak tanıyamaz. Fakat siz, perişan ve aç bir halka silah kullanırsanız, tarih sizi kendi teba'sına silah kullanmış bir kumandan tanıyacaktı"*¹²² ifadeleriyle cevaplıyordu.

atandı. 22 Nisan 1916 günü terfi emrinin gelmesi ile birlikte Halil Bey "General, Ordu Komutanı ve Irak Genel Valisi olmuştu". Bkz.Selçuk,a.g.e., s.240.

120 Townshend, a.g.e., ss.589-592.

121 Selçuk, a.g.e., s.241.

122 A.g.e., s.242.

Kut'ül-Amare'nin Düşüşü

Halil Paşa ile General Townshend arasındaki psikolojik ve fiziki savaş daha fazla devam edemeyecekti çünkü Townshend'in elinde yiyeceği kalmamıştı. İngilizler arasında her gün yaklaşık yirmi kişi ölmeye başlamıştı¹²³. General Townshend 26 Nisan 1916 günü Türkler ile anlaşmak için görüşmelere başlamak zorunda kalmıştı¹²⁴. Halil Paşa Townshend'in görüşme isteğine olumlu yaklaştığını kendisine gönderdiği mektupla bildirmişti. Görüşme Dicle nehri üzerinde yapılacaktı. İki komutan da anlaşılacak saatte botları ile birlikte nehir üzerinde belirlenen noktada buluştular. Görüşmede General Townshend ellerindeki bütün silah ve cephaneyi teslim etmek, savaş boyunca Türk kuvvetleri ile bir daha karşılaşmamak ve 1 Milyon İngiliz Sterlini karşılığında İngiliz birliklerinin Kut'ül-Amare'yi terk ederek Basra'ya doğru geri çekilmelerine izin verilmesini istedi. Halil Paşa kendisine yapılan bu teklifi reddetti. İngilizlerin elindeki silah ve cephanenin çeşidi Türk birliklerinde kullanılanlar ile uyuşmamaktaydı. Ayrıca Halil Paşa beş aydır İngilizler ile savaştığını, bunun karşılığının ise para olmadığını ifade etmişti. Yapılan görüşmede anlaşmaya varamayan Halil Paşa ve General Townshend ayrı ayrı birliklerinin başlarına döndüler. Birliklerinin başına varan Halil Paşa komutasındakilere son bir saldırıda bulunmak için hazırlıklara başlamaları emrini verdi¹²⁵. Halil Paşa Kut'ül-Amare'yi teslim almak için savaşa devam edebilirdi ancak İngilizlerin savaşacak ya da kuşatma altında daha fazla dayanabilecek güçleri kalmamıştı. Townshend'in dayanma gücünün kalmadığı anda İngiltere Savaş Bakanlığı anlaşma görüşmelerinde arabuluculuk yaparak Townshend'e yardım etmeleri için Yüzbaşı Aubrey Herbert ve Yüzbaşı T.E.Lawrence'sı görevlendirdi. General Townshend ile Halil Paşa'nın ilk görüşmeleri sonrasında anlaşmaya varamamaları üzerine Herbert ve Lawrence General Townshend'in Halil Paşaya teklif ettiği 1 Milyon Sterlin ödemeyi arttırmak için Londra'dan izin istediler. İzinin gelmesi üzerine İngilizler daha önce teklif edilmiş olan silah ve cephanenin teslim edilmesi ile Basra'ya geri çekilme hususları aynı kalmak üzere vermeyi teklif ettikleri paranın miktarını 2 Milyon Sterline çıkardılar¹²⁶. Lawrence İngilizlerin yeni teklifini iletmek üzere Türk hatlarına gitti ve teklifi Halil Paşaya bizzat kendisi ilettili. Halil Paşa Türk hükümetinin silah ve paraya ihtiyacının olmadığını belirterek teklifi reddetti ve Lawrence'ı geri gönderdi¹²⁷. Ayrıca İngilizlere eğer 29 Nisan günü teslim olmazlar ise saldırıya başlanacağını da bildirdi¹²⁸.

Halil Paşa'nın uyarısı sonrasında 28 Nisan akşamı Kut'ül-Amare'den patlama sesleri duyulmaya başladı ve sabaha kadar şehirden alevler yükseldi.

123 Saygı, *a.g.e.*, s.114.

124 Arı, *a.g.e.*, s.217.

125 Sorgun, *a.g.e.*, ss.141-142.

126 Fromkin, *a.g.e.*, ss.164-165.

127 Sorgun, *a.g.e.*, s.142.

128 Selçuk, *a.g.e.*, s.248.

İngilizler cephanelerini imha ediyorlardı. 29 Nisan sabahı iki İngiliz subayı Türk mevzilerine gelerek General Townshend'in koşulsuz olarak teslim olduğunu bildirdiler¹²⁹. General Townshend'in teslimiyet kararını İngiliz subayları Türk tarafına iletirlerken, bu durumu kendisi 29 Nisan 1916 saat 13:20'de çektiği acil durum mesajı ile İngiliz karargahına bildirdi. Binbaşı Nazmi Solak yönetimindeki 3. Piyade Alayı askerleri Kut'ül-Amare'ye giren ilk Türk birliği olmuştu. Aynı gün saat 14:30 civarında Kut'ül-Amare'deki hükümet konağına Türk bayrağı çekildi. Türk birliklerinin şehre girmesi ile birlikte uzun zamandır yiyecek sıkıntısı çeken İngiliz askerleri sağlık kontrolünden geçirilmeye başlandı¹³⁰. Şehrin teslim alınması ile birlikte Halil Paşa General Townshend'i ziyaret etti. Ziyaret esnasında teslim olan bir komutan ve asker olarak General Townshend kılıç ve silahını Halil Paşaya teslim etti ancak Halil Paşa *"Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak"* ifadeleriyle silah ve kılıcı teslim almayı kabul etmedi. Halil Paşa bu davranışı ile General Townshend'in askerlik onurunu korurken kendisine İstanbul'a götürülerek misafir edileceği bilgisini de verdi. Teslim olan İngiliz birlikleri hakkında da bilgi veren Halil Paşa İngiliz birliklerinin Anadolu'da iklimi güzel deniz kenarı yerlere götürülerek gözaltında tutulacaklarını ifade etti¹³¹.

Beşi general olmak üzere 13.309 kişiden oluşan İngiliz birliği teslim olmuştu¹³². *"Teslimden hemen sonra Türkler tarafından İngilizlere yemek için koyun eti ve diğer yiyecek maddeleri gönderildi. Askerlerin bir sıkıntısı da sigaralarının bitmiş olması idi. Türkler İngilizlere bol miktarda sigara ve tütün verdiler. İngilizler Türklerin bu davranışlarından çok duyulundılar"*¹³³. Türkler şehre yardım ederken İngiliz yardım kuvvetlerini temsilen iki İngiliz subayı teslim olan General Townshend ve birlikleri için bazı tekliflerde bulundular. Londra belediyesi teslim olan İngiliz askerleri için bazı yiyecek maddeleri ve hediyeler göndermişti. Bu yiyecek ve hediyelerin teslim olan İngiliz askerlerine dağıtılmasını istiyorlardı. Ayrıca İngiliz askerleri arasındaki hasta ve yaralıların ayrılmasına izin verilmesi de isteniyordu. İngilizlerin yaptığı tüm teklifler kabul edildi. İngiltere'den gelen yardımlar Türk ve İngiliz ortak heyetlerince İngiliz askerlerine dağıtılmıştı. İngiliz askerlerinin İngiltere'den gönderilen yiyecekler ile beslenmelerinin dışında kendilerine para da dağıtıldı¹³⁴.

Halil Paşa elde ettikleri zaferi vakit kaybetmeden Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. Dâhiliye Nezareti ise Halil Paşa komutasındaki Türk birliklerinin bu zaferini tüm vilayetlere yayımladı¹³⁵. Dâhiliye Nezaretince bu zafer duyurusu yapılırken Halil Paşa komutasındaki askerlerin göstermiş oldukları başarılar

129 A.g.e., ss.248-249.

130 Saygı, a.g.e., s.120.

131 Townshend, a.g.e., s.596.

132 A.g.e., s.599.

133 Saygı, a.g.e., s.121.

134 Selçuk, a.g.e., s.250.

135 Saygı, a.g.e., s.123.

da unutulmamıştı. Halil Paşa yayımladığı “*Orduma*” başlıklı emirde askerlerini göstermiş oldukları gayretlerden ve kazanmış oldukları başarılarından dolayı takdir ve tebrik ederken Kut'ül-Amare'nin teslim alındığı günü “*Kut Bayramı*” olarak nitelemişti¹³⁶. Teslim alınan İngiliz birliklerinin beslenmesi tamamlandıktan sonra daha fazla zaman kaybetmeden İngiliz birliklerinin bölgeden ayrılarak Anadolu'ya gönderilmeleri gerekiyordu. Halil Paşa yorgun haldeki İngiliz askerlerini bu yolculukta yürütmek istememişti. Elinde nehirden kullanılabilecek vapuru vardı ancak yeterli miktarda kömürü mevcut değildi. Bu nedenle Halil Paşa İngiliz yardım kuvvetlerinin komutasındaki General Gorringe'e durumu ve niyetini belirten bir mektup göndererek kendisinden kömür istedi. General Gorringe'den gelen cevapta kömür gönderecek imkânlarının olmadığı ifade ediliyordu. Artık yapılacak bir şey kalmamıştı ve yolculuğa yürüyerek devam edilecekti. Kıtalar yürümek zorunda kalırlar iken teslim olan İngiliz generalleri araçla Bağdat'a gönderildiler¹³⁷.

Osmanlı Zaferinin Kamuoyundaki Yankıları

Osmanlı birliklerinin kazandığı büyük zafer başlangıçta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere savaşın iki cephesinde de büyük bir yankı yaratmıştı. Halil Paşanın Kut'ül-Amare zaferi Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında gündeme gelmiş ve Halil Paşanın elde etmiş olduğu başarının savaş içerisinde Afganistan ve Hindistan'da da büyük etkiler yaratacağı değerlendirilmişti. Başarılarından dolayı Halil Paşa altın imtiyaz madalyası ile 1. Piyade Alayı ise altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile ödüllendirilmişlerdi¹³⁸. 6. Ordunun başarısı Osmanlı yönetiminin dışında halk arasında da büyük coşkuyla karşılanmıştı. İstanbul'da İtfaiye ve Merkez Muhafaza taburları meşalelerle Beyazıt meydanına inerek tören yaparken halk da törenlere coşkuyla katılmıştı. Prusya'da askeri orkestra müdürü Paul Ivan kazanılan Türk zaferi sonrasında Kut'ül-Amare marşı adında bir marş bestelemişti. Paul Ivan'ın yazıp bestelediği bu zafer marşı daha sonra Sultan Reşat'a da sunulmuştu¹³⁹. Beyazıt meydanında yapılan zafer gösterilerin benzerleri Almanya'daki birçok şehir ve Berlin'deki Osmanlı elçiliği önünde de gerçekleşmişti. Kut'ül-Amare zaferi Almanya'da öyle büyük bir coşkuyla karşılanmıştı ki Alman İmparatoru okulları zafer dolayısıyla bir gün tatil etmişti¹⁴⁰.

İngiltere basını da İngiliz mağlubiyetine büyük yer veriyordu. Basın General Townshend ve birliklerinin teslimiyeti hakkında öncelikle erzaklarının tükendiğini ifade ederken, silah ve mühimmatın imha edildiğini aktarıyordu¹⁴¹.

136 Selçuk, *a.g.e.*, ss.250-251.

137 Sorgun, *a.g.e.*, s.146.

138 Saygı, *a.g.e.*, s.124.

139 *A.g.e.*, s.123.

140 *A.g.e.*, s.127.

141 *Manchester Evening News*, 29 Nisan 1916, s.4.

Teslimiyet esnasında Halil Paşanın General Townshend'in silah ve kılıcını kendisine iade etmesi de aktarılan öncelikli haberler arsındaydı¹⁴². İngilizler Irak savaşlarında sadece mücadeleyi değil itibarlarını da kaybettiklerinin farkındaydılar. Bu nedenle Kut'ül-Amare'deki mağlubiyetlerinin Avrupa'da nasıl algılandığını yakından takip ediyorlardı. Kut'ül-Amare'nin Türkler tarafından yeniden ele geçirilmesi savaşın farklı taraflarındaki devletler içerisinde farklı şekillerde karşılanmıştı. Almanya'nın Berliner Tageblatt gazetesi Kut'ül-Amare'nin düşüşünün siyasi ve askeri olarak büyük bir öneminin olduğunu ifade ederken Vossische Zeitung durumu İngiltere'nin şimdiye kadar almış olduğu en acı verici askeri darbe olarak nitelendiriyordu. Keolnische Volks Zeitung Kut'ül-Amare'nin düşüşünün İngiltere'yi derinden etkileyeceği konusunda şüphe olmadığını ifade ediyordu. Kut'ül-Amare'nin alınması Osmanlı Devletinin savaşta müttefiki olan Almanya kamuoyunda sevinç ve heyecanla karşılanırken İngiltere'nin savaşta müttefiki olan Fransa kamuoyunda daha farklı karşılanmıştı.

Fransız basınında Kut'ül-Amere'de teslim olan İngiliz askerlerinin onurluca savaşta ifade ediliyordu. Ayrıca Fransızlar İngilizlerin ve Rusların Anadolu'da icra ettikleri harekâtları değerlendirdiklerinde İngilizlerin Kut'ül-Amare'deki mağlubiyetini çok önemli bulmadıklarını da belirtiyorlardı. Fransızlar İngilizlerin mağlubiyeti hakkında her ne kadar ılımlı ifadeler kullansalar da Amerikan basını durumu İngiliz itibarının kaybı olarak nitelendiriyordu¹⁴³. Diğer bir Fransız gazetesi olan Echo de Paris durumu kuşatma altında kalan İngiliz birliklerinin başarısı olarak yorumlamıştı. Onlara göre kuşatma altındaki İngiliz birlikleri Osmanlı'nın Irak bölgesinde kuvvet bulundurmasını mecbur bırakarak savaşın diğer cephelerine kuvvet göndermesini engellemişti. Figaro İngilizlerin Townshend'in öcünü almak için Kut'ül-Amare'yi düşüreceklerini düşünürken, Martin Türklerin Mezopotamya'da her zaman İngilizlerle yüzleşmek zorunda kalacaklarını tahmin ediyordu¹⁴⁴. Irak cephesindeki Türk galibiyeti diğer cephelerdeki gelişmelerle karşılaştırılarak Kut'ül-Amare'nin teslim alınmasındaki başarı hafifletilmeye çalışılıyordu. Bu konuda çıkan haberlerde Türklerin Kut'ül-Amare galibiyetinin Trabzon ve Erzurum mağlubiyetlerinin acısını telafi eder derecede olup olmadığı sorgulanıyordu¹⁴⁵.

Kut'ül-Amere'nin Türk birlikleri tarafından tekrar teslim alınmasının yarattığı etki kamuoyunun gündemine yerleşmişken, Hindistan ve Avustralya yönetimleri de İngiliz mağlubiyeti konusunda üzüntülerini dile getiriyorlardı¹⁴⁶. Kut'ül-Amare'nin teslim olması tabii ki İngiltere yönetiminin de gündemindeydi. İngiltere parlamentosunda öncelikle Halil Paşanın General Townshend'e esaretleri boyunca kendilerine her türlü ilginin gösterileceği ve sağlıklı yerlerde

142 *Liverpool Echo*, 01 Mayıs 1916, s.6.

143 *Manchester Evening News*, 01 Mayıs 1916, s.2.

144 *Western Daily Press*, 01 Mayıs 1916, s.5.

145 *Aynı gazete*, 02 Mayıs 1916, s.4.

146 *Dundee Courier*, 02 Mayıs 1916, s.3., *Exeter and Plymouth Gazette*, 03 Mayıs 1916, s.6.

misafir edilecekleri konusunda verdiği güvence gündeme getirilmişti¹⁴⁷. Lord Beresford Dışişleri Bakanına Halil Paşanın Townshend ve birliklerinin cesurca savunma yapmış olmalarından etkilenerik Townshend'e kılıç ve silahını iade etmiş olup olamayacağını sormuştu. Lord Kitchener yöneltilen soruya Townshend'i överek ve kuşatma altındaki mücadelesinden bahsederek cevap verdi. Lord Kitchener'in konuşması İngiliz parlamentosunda büyük coşku ve alkışlarla dinlenirken konuşmanın sonunda Townshend'in teslim olmadan önce gönderdiği son mesaj da okunmuştu¹⁴⁸. Kut'ül-Amare mağlubiyeti İngiliz kamuoyunun gündeminde yer almayı sürdürürken Irak'ta İngiliz ve Türk birlikleri arasında yaralı değişimi kapsamında İngiliz askerleri tahliye edilmeye devam ediyordu¹⁴⁹.

General Townshend'in teslim olmasından sonra Irak konusunda yapılan görüşmeler ve yorumlar öncelikle İngiliz yenilgisini konu almıştı. İngiliz yönetiminde ve kamuoyunda yapılan görüşmelerde genellikle General Townshend ile birliklerinin cesaret ve özverileri konu ediliyordu. General Townshend ile birliklerinin Anadolu'ya doğru gönderilmeleri sonrasında gündem yavaş yavaş Irak'ta oluşan yeni askeri dengelere gelmeye başladı. Rus ileri harekâtı nedeniyle Türklerin Bağdat'ı korumak için Kut'ül-Amare'deki birliklerini Bağdat'a çekecekleri düşünülüyordu¹⁵⁰. Ayrıca İngilizler tek başlarına geçemedikleri Türk birliklerini geçebilmek için Rus birlikleri ile işbirliği yapmaya çalışmaktaydılar. Bir grup Rus süvarisi Kut'ül-Amare'nin güneyine inmeyi başararak General Gorringe birlikleri ile birleşmişti¹⁵¹. Ruslarla işbirliği yaparak Bağdat üzerine ilerlemeyi düşünen İngilizler Türklerin Anadolu'yu korumak için Mezopotamya'yı boşaltabilecekleri olasılığı üzerinde duruyorlardı. İngilizlere göre Dicle nehrinin güney kısmının neredeyse tamamı Türk birliklerinden arındırılmıştı¹⁵².

İngiliz kamuoyu her ne kadar yeni Irak stratejisi ile ilgilenmeye başlamış olsa da Kut'ül-Amare mağlubiyetinin altında yatan nedenleri ve sorumlularını da aramaya devam ediyordu. Townshend'in Kut'ül-Amare'yi ilk olarak ele geçirdiği zaman ileri harekât konusunda yaptığı değerlendirmeleri içeren belgeler İngiltere Lordlar Kamarasında gündeme geldi. İncelenen belgelerde General Townshend'in Bağdat'a ilerlemek konusunda resmi bir itirazda bulunup bulunmadığına dair bir bilgi olup olmadığı araştırılıyordu. İngiltere hükümeti ilerleme kararını General Nixon ve Hindistan yönetiminin tavsiyeleri üzerine onaylamıştı. Belgelerde General Townshend'in ilerlemeye başlamadan önce komutasındaki kuvvetlerin yetersiz olduğunu belirttiğine dair bilgiler yer alıyordu. Townshend gayri resmi olarak Hindistan yönetiminin dikkatini çekmiş

147 CAB-24-111-0-0013.

148 *The Times*, 5 Mayıs 1916, s.9.

149 *Liverpool Echo*, 6 Mayıs 1916, s.2., *Exeter and Plymouth Gazette*, 8 Mayıs 1916, s.1.

150 *Western Daily Press*, 13 Mayıs 1916, s.5.

151 *Exeter and Plymouth Gazette*, 22 Mayıs 1916, s.1.

152 *Dundee Courier*, 23 Mayıs 1916, s.3.

ve sonrasında konunun ordu komutanlığı ya da Hindistan yönetimi tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını sorgulamıştı. Belgedeki ifadelere göre ilerleme kararı savaş sanatını göz ardı eden insanlar tarafından alınmıştı. Hindistan yönetimi General Nixon'un yönlendirmeleri sonrasında ilerleme kararını almıştı. Bu bilgilerle ast komutanlarının karşı çıkmalarına rağmen ilerleme konusunda görüş bildiren General Nixon ilerlemenin sorumlusu olarak görülmeye başlanmıştı. General Nixon'a General Townshend'in bilgi verip vermediği sorulurken Hindistan Dışişleri Bakanı ise General Nixon'un gelişmeler hakkında Hindistan yönetimine bilgi verip vermediğini öğrenmek istiyordu. Townshend'in ileri harekât hakkındaki düşünceleri tekrar değerlendirilirken bu konularda General Nixon'un açıklama yapması isteniyordu.

Townshend Bağdat'ı yetersiz kuvvetleri ile işgal etmeleri durumunda Türklerin Çanakkale'den getirecekleri büyük kuvvetler ile İngiliz kuvvetlerini Bağdat'tan atabileceklerini değerlendirmişti. Eğer İngiliz kuvvetleri Bağdat'tan çıkartılırlar ise Basra'ya geri çekilmek zorunda kalacaklardı ve bu durumda Arapların da düşmanlıkları ile karşılaşabilirlerdi. Tüm bu gerekçelerle İngilizler mevcut konumlarını güçlendirerek Bağdat yolunda stratejik konumu ve önemi olan Kut'ül-Amare'yi işgal etmeliydiler. Townshend'in Bağdat harekâtı hakkındaki görüşleri bu yönde General Nixon ilerleme konusunda olumlu görüş belirtmişti. Nixon aldığı kararlar ve yaptığı yönlendirmeler konusunda kendisine yöneltilen soruları cevaplamak zorunda kaldı. Nixon ilerlemenin hükümet tarafından istenildiğini ve istenildi ise de icra edilmesi gerektiğini belirtti. Bağdat'ın işgali için gerekli birlik miktarları görüşülmüştü fakat Nixon Townshend'in ilerleme için elindeki birliklerin yeterli olmadığını kendisine belirtmediğini ifade etti. Nixon Townshend'in kendisine bilgi vermediğini belirtirken durum Townshend tarafından farklı algılanmıştı. Townshend ordu komutanı tarafından kendisine soru sorulmadıkça kendisi gibi ast bir komutanın görüşlerini üstüne iletmesinin zor olduğunu ifade ediyordu. Townshend üstlerine görüş bildirmekte zorlandığını düşünse de General Nixon'u ilerleme konusundaki risklerden dolayı bilgilendirmiş olduğu için vicdanen rahat olduğunu ifade etmişti. Townshend ordu komutanını bilgilendirmiş olmasına rağmen ilerleme emrinin gelebileceğini tahmin ederek harekât hazırlığı yapmaya başlamıştı. Townshend savaş şartları içerisinde sonuçlarının tehlikeli olabileceğini düşündüğü için disiplinsizlik yaratmamak adına aldığı emirlerin dışarısına çıkmamıştı¹⁵³. Townshend'in ilerleme konusundaki görüş ve yaklaşımlarının belgelerle açıklanması Kut'ül-Amare mağlubiyeti ile sonuçlanan harekâtın sorumlularının bulunmasını hızlandırmıştı. İngilizler her ne kadar Kut'ül-Amare mağlubiyetin sorumlularını belirlemiş olsalar da elde edilen sonuçlar 13.309 İngiliz askerinin esir düştüğü gerçeğini değiştirmiyordu.

153 Dundee Courier, 30 Mayıs 1916, s.3.

Sonuç

Sömürgecilik yarışının hız kazandığı XX. yüzyılda büyük devletler yeni sömürgeler elde etmenin yollarını ararlarken mevcut sömürgelerinin güvenliğini de sağlamaya çalışıyorlardı. Sömürgecilik yarışının önde gelen temsilcilerinden İngiltere için Hindistan hayati bir öneme sahipti. Almanya'nın Bağdat demiryolu projesi ile birlikte "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlı Devletinin toprakları üzerinde nüfuz sağlamaya çalışması İngilizlerin bölgedeki menfaatleri ile uyuşmamıştı. İngiltere Almanya'nın Irak'a nüfuz ederek Basra körfezine ulaşmasının İngiliz sömürgesi durumundaki Hindistan için tehdit oluşturacağını düşünüyordu. I. Dünya Savaşının başlaması ile birlikte İngiltere Mezopotamya'da sömürgeler elde edebilmek, bölgedeki Alman nüfuzunu engellemek ve Hindistan'ın güvenliğini sağlayabilmek için Irak harekâtını başlattı.

İngiltere başta Hindistan olmak üzere sömürgelerinden aldığı destek ile kısa zaman içerisinde zayıf Osmanlı birliklerini yenerek Bağdat'ı ele geçireceğini tahmin etmişti. Harekâtın başlarında İngiltere'nin almış olduğu galibiyetler ve sağlanan hızlı ilerleme İngiltere'nin bu görüşünde haklı olduğu fikrini güçlendirdi. Osmanlı birlikleri başlangıçta İngiliz birlikleri karşısında çok fazla varlık gösterememişlerdi ancak Bağdat'tan önceki son savunma noktaları olan Selman-ı Pak'ta İngilizleri yenerek geri çekilmeye mecbur bıraktılar. Muharip kuvvetlerinin yarısını kaybeden İngilizler kendilerini takip eden Türk birlikleri ile açık arazide karşılaşmayı göze alamayarak Kut'ül-Amare'de savunma durumuna geçtiler. Şehri kuşatan Türk birlikleri yaklaşık beş ay süren savaş boyunca ne kuşatılmış birliklerin dışarı çıkmalarına nede kuşatılan birliklere yardım ulaştırılmasına izin vermediler. Uzun süren kuşatma neticesinde General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri Halil Paşa komutasındaki Türk birliklerine teslim oldular.

Bağdat'ı işgal edeceklerini düşünen İngiliz birliklerinin Kut'ül-Amare'de esir düşmesi başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere savaşın iki cephesinde de büyük yankı uyandırmıştı. Osmanlı kazandığı zaferin askeri ve siyasi faydalarını savaş içerisinde görürken İngiltere büyük bir itibar kaybına uğramıştı. Kut'ül-Amare yenilgisi İngiliz kamuoyunda kendisine büyük yer bulurken, yenilgi nedeniyle önemli eleştiri ve soruşturmalara da şahit olundu. İngilizler önemli kayıplar vermiş olsalar da Çanakkale ve Kut'ül-Amare'de yitirdikleri itibarlarını geri kazanmak için Bağdat'ı ele geçirme fikirlerinden vazgeçmediler. Osmanlı'nın Kut'ül-Amare zaferi İngiltere'nin planlarını sekteye uğratsa da savaşın genel gidişatını değiştirmeye yetmedi.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

British National Archives, Cabinet Papers (CAB).

CAB-24-111-0-0013.

CAB-24-1-0-0033

CAB-24-1-0-0036

CAB-24-1-0-0046.

CAB-24-1-0-0049.

II. Gazeteler

Derby Daily Telegraph

Dundee Courier

Exeter and Plymouth Gazette

Evening Telegraph

Liverpool Echo

Manchester Courier

Manchester Evening News

Newcastle Jurnal

North Devon Journal

Tamworth Herald

Western Daily Press

Western Gazette

Western Times

The Times

III. Kitap ve Makaleler

ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, ATESE Yayınları, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 16.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul,2007.

- BAYKOÇ, Hulusi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5nci Seferi Kuvvetler(52nci Tümen)*, ATESE Yayınları, Ankara,2006.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım 3,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.III, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara,1979.
- BURAK, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayıncılık, Ankara,2004.
- Büyük Larousse*, C.XIV, Milliyet Yayınları, İstanbul,1986.
- _____, C.XXI, Milliyet Yayınları, İstanbul,1986.
- EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*,(Çev. Kasım Kargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul,1972.
- FROMKIN, David, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev. Mehmet Harmancı), 5. Baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul,1990.
- SAYGI, Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul,2011.
- SELÇUK, İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, C.I, Remzi Kitapevi, İstanbul,1979.
- SORGUN, Taylan, *Halil Paşa*, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul,2010.
- TOWNSHEND, Charles V.F., *Mezopotamya Seferim*, (Çev. Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.2012.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*,7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜZEN, İsmet, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", *Akademik Bakış Dergisi*, C.II, S.3, Kış 2008,ss.81-102.
- YILMAZ, Veli, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.